

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
(повна назва факультету)
кафедра теорії та методики дошкільної та початкової освіти
(повна назва кафедри)

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ У
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: студент(ка) 241 М групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
(шифр, назва)

Освітньо-професійної (наукової)
програми «Дошкільна освіта»
(назва)

Сухенко Оксана Олексіївна
(ПІБ)

Керівник к.філолог.н. Мироненко О.В.
(наук.ступінь, вчене звання ПІБ)

Рецензент к.пед.н. Денисенко В.В.
(наук.ступінь, вчене звання ПІБ)

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування граматично правильного мовлення в дошкільному віці	
1.1. Сутність основних дефініцій дослідження	6
1.2. Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мовлення	10
1.3. Дидактичні основи формування граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку	13
РОЗДІЛ 2. Експериментальна методика формування граматично правильного мовлення у дітей старшого дошкільного віку	
2.1. Діагностика мовленнєвого розвитку дитини в контексті дослідження	17
2.2. Зміст експериментальної методики роботи над словосполученням та реченням у комунікативному аспекті	25
2.3. Порівняльна характеристика рівнів формування граматично правильного мовлення старших дошкільників (прикінцевий етап)	40
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ	
Додаток А. Критерії, показники та рівні формування граматично правильного мовлення дошкільників (за К.Л.Крутій)	49
Додаток Б. Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових іменників	58
Додаток В. Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових прикметників	69
Додаток Г. Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових дієслів	79
Додаток Д. Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових прислівників	87
Додаток Е. Кодекс академічної доброчесності	89

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлюється пріоритетними завданнями модернізації дошкільної освіти, що містяться в Законі України “Про освіту”, а також - “Про дошкільну освіту”, потребою застосування етнопедагогічного і новітнього досвіду навчання мови в Україні та за кордоном, із пріоритетом усного мовлення у всебічному розвитку дітей, соціальним замовленням щодо формування духовно багатой, активної, національно свідомої мовної особистості.

Проблема формування граматично правильного мовлення дітей дошкільного віку складна і поліаспектна, про що свідчать праці науковців: психолінгвістів, лінгвістів, педагогів, методистів, дефектологів, серед яких А.М.Богуш, К.Л.Крутій, Ф.О.Сохін, М.К.Шеремет та ін.

Психологічні аспекти формування основ граматики є предметом досліджень Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, О.О.Леонтьєва, О.Р.Лурії, Є.Ф.Соботовича, Ф.О.Сохіна та ін.. Науковцями обґрунтовано механізми оволодіння дітьми граматичним ладом мови через з’ясування реальних відношень, що мають місце в абстрагуванні і кодифікації граматичних смислів. Наукові праці А.М.Богуш, Л.О.Калмикової, К.Л.Крутій, М.С.Лаврик, Н.А.Лопатинської, Н.В.Маковецької, Г.І.Ніколайчук, Е.А.Федеравичене та ін. містять обґрунтування педагогічних умов специфіки засвоєння граматичних смислів та їх стурктурування (морфологічного, словотвірного і синтаксичного), а також засвоєння граматики дітьми дошкільного віку і між тим спонукають до подальших наукових розвідок у цій царині лінгводидактики.

Висновки науковців засвідчують, що розв’язання завдань формування граматично правильного мовлення безпосередньо пов’язане з проблемою забезпечення відповідного мовного і мовленнєвого рівня підготовки дітей, що приходять до 1 класу, і вдосконалення процесу навчання мови у ЗДО, встановлення логічних зв’язків між мовною

підготовкою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Варто уникнути дублювання програм, розвантажити їх, виокремити пріоритетну лінію мовного і мовленнєвого розвитку та створити цілісну систему формування в дітей граматично правильного мовлення у закладі дошкільної освіти.

Отже, складність граматичного матеріалу, реальна практика мовної освіти найменших громадян України, і зумовили вибір *теми дипломної роботи* **“Формування граматично правильного мовлення у дітей старшого дошкільного віку”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дипломної роботи виконана згідно науково-дослідної теми кафедри кафедри філології Херсонського державного університету «Лінгводидактична підготовка у фаховій освіті сучасного вчителя початкової школи» – державний реєстраційний номер 0119U 100655.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики формування граматично правильного мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- 1) виявити теоретичні основи предмету дослідження;
- 2) дати характеристику рівням засвоєння граматично правильного мовлення в дошкільників;
- 3) з’ясувати методику формування граматично правильного мовлення у дітей старшого дошкільного віку та довести її ефективність шляхом здійснення педагогічного експерименту.

Об’єктом дослідження є навчально-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку.

Предметом дослідження – обґрунтування методики формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку.

У дипломній роботі використано *теоретичні методи дослідження*; а також *педагогічний експеримент, статистичні методи* для обробки отриманих даних.

Наукова новизна. У процесі виконання дипломної роботи схарактеризовано рівні розвитку граматично правильного правильного мовлення дітей страшого дошкільного віку, обґрунтовано методика, що уможлиблює засвоєння дітьми категорій граматики.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів в освітньому процесі ЗВО та на курсах перепідготовки фахівців дошкільної освіти з метою підвищення лінгводидактичного рівня фахової підготовки працівників дошкільної галузі освіти.

Апробацію одержаних результатів здійснено 2020 року в альманасі ХДУ «Магістерські студії».

Структура роботи обумовлена логікою дослідження і налічує вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, п'ять додатків, що містять діагностики, використані під час експерименту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Сутність основних дефініцій дослідження

Термінологічне поле дослідження охоплює низку мовних понять, які є основними дефініціями граматики, а саме: абстракція, узагальнення, навчально-мовленнєва діяльність дитини дошкільного віку, граматична форма, граматичне значення, граматична правильність мовлення, граматична категорія, формування граматично правильного мовлення, індивідуальний мовленнєвий розвиток.

Слово "граматика" має грецьке походження і означає «буква», «орфографія», «фраза» або «письмове мистецтво». І. К. Білодід прийшов до висновку, що це свідчить про практичний характер граматики в Стародавній Греції, де пріоритетним було навчити правильно писати і правильно розуміти написане [8, с.67].

Що стосується граматики як науки, то існують: 1) формальна, що вивчає граматичні форми і їх структуру, і контекстуальна(семантична), що вивчає значення цих форм і структур; 2) синхронічна, що вивчає структуру мови на певному умовно обраному часовому етапі, і діахронічна, що вивчає структуру мови в її історичному розвитку. Синхронічна граMATика відрізняється від функціональної граматики, що вивчає функції граматичних одиниць [19, с.145].

ГраMATика як структура мови має складну організацію, вона являє собою сукупність підсистем, якими є морфологія, синтаксис і словотворення.

Термін "морфологія" іноді використовується для позначення власне морфології і словотворення [9, с.7]. Морфологія налічує явища, пов'язані з системою словоформ (парадигм), їх абстрактними граматичними значеннями, морфологічними категоріями, лексико-граматичними категоріями слів. Морфологічна підсистема мови передбачає наявність

також морфеми, тобто мінімальної семантичної одиниці мови, що утворюють слова або словоформи (префікси, корені, інфікси, суфікси, флексії) [13, с.7]. Виокремлюють дві основні групи морфем за своїми функціями: словотвірні морфеми та формотворчі морфеми [23, с.243]. Словотвірні морфеми використовуються для створення слів із новим значенням або певними відтінками в їх значеннях, а формотворчі морфеми – для утворення словоформ.

Взаємозв'язки морфології і синтаксису простежуються у різних планах, оскільки перша існує передусім у вигляді техніки для другого [9, с.42], тоді як спільне між морфологією і словотвором виявляється в тому, що у словотворі похідні слова розподіляються за частинами мови – основними морфологічними одиницями. У тісній взаємодії знаходяться синтаксис і словотвір, через те що чимало словотвірних категорій формуються у відповідних семантико-синтаксичних позиціях речення.

У контексті власного дослідження ми розглядатимемо граматику на тлі новітніх підходів як складну організацію, що обіймає такі підсистеми, як-от: морфологія, словотвір і синтаксис.

У граматичній структурі мови найбільш значущими одиницями є слово і речення. Разом зі словом і реченням як основними граматичними одиницями вони уособлюють характер граматичної структури мови. Отже, і слово, і речення мають свої власні граматичні категорії [38, с. 103].

Слово є центральною одиницею граматики, яка пронизує всі її підсистеми, а також функціонує в пост-граматичних областях мови. Усі інші одиниці мови (фонеми, морфеми, словосполучення, речення) структуровані через слово і пов'язані з ним системними відносинами.

У галузі граматики слово об'єднує три граматичних рівня – морфологічний, синтаксичний і словотвірний [8, с.49]. Сукупність його граматичних значень – це значення частини мови як вершини граматичної ієрархії, що відноситься до приналежності слова до певного лексико-граматичного класу (іменники, прикметники, дієслова, прислівники та

ін.) [10, с. 103]. Існують також більш вузькі граматичні значення, що охоплюють певні групи слів, а також проміжні між лексичними і граматичними значеннями лексико-граматичні значення конкретної або абстрактної предметності, речовинності тощо.

Другою основною граматичною одиницею мови є речення. Це одиниця повідомлення, побудована за відповідною синтаксичною схемою, яка існує в мові в різних формах і модифікаціях і реалізується в мові з певною комунікативною метою і необхідним інтонаційним оформленням.

Реченню властива категорія предикативності як найбстракtnішої граматичної категорії, що включає в себе категорію об'єктивної модальності з грамемами реальності і нереальності і категорію часу, категорію семантичної структури (категорія присудка, суб'єкта, об'єкта), пов'язані з мовленнєвою реалізацією речення пропозицією, категорії актуального поділу речення – рема і тема.

Питання про сутність граматичної категорії знаходиться в прямому зв'язку з граматичною формою слова.

Граматичну форму не слід ототожнювати з граматичним значенням. Під формою в сучасному мовознавстві усвідомлюють усіляке мовне вираження граматичного значення, якому підпорядковані як формальні компоненти, що виділяються у словах, так і всілякі інші засоби. Граматичну форму вважають зовнішнім способом вираження граматичного значення, оскільки вона становить єдність граматичного значення й способів його вираження. Зі зміною слова змінюється і звуковий склад, і, таким чином, змінюється водночас і його граматичне значення. Такі зміни слів і називають граматичними формами.

Морфологічні форми – це видозміни одного й того ж повнозначного слова. Синтаксичні форми – це способи вираження типів сполучення слів. Морфологічну форму відрізняють від оформлення слова. Усі слова мають своє оформлення, але не всі вони мають граматичну форму [19, с.134].

Робимо висновок, що граматичні форми слова – це засоби вираження граматичних значень. Засобів вираження граматичних значень, використаних у різних мовах, небагато. Це насамперед афікси і службові слова, порядок слів, фонетичні й лексичні засоби. Мови різняться між собою не стільки тим, які засоби вони використовують, скільки тим, які з них є типовими для вираження граматичних значень.

Система формування граматично правильного мовлення набагато складніша, ніж здається спочатку. Кожен компонент дитячої граматики (морфологія, словотворення, синтаксис) не одночасно формується кожною дитиною. Так, система словозміни (відмінювання, дієвідмінювання) освоюється дитиною в молодшому і середньому дошкільному віці, а в старшому – способи словотворення.

Грамматична правильність мовлення у дошкільника розглядається як явище. Виходячи з широкого тлумачення терміна "феномен" як явища, унікального у своєму роді, взятого у всій його повноті, в єдності з його сутністю і даного нам в досвіді, що сприймається органами почуттів [1, с. 676]; явища, які дані нам в досвіді; незвичайне, рідкісне явище [27, с. 608], або будь-яке помітне явище [7, с. 414], тож сутність явища граматичної правильності мовлення як явища полягає в його цілісності, унікальності, єдності зі змістом, що дається дитині в мовленнєвому досвіді.

Під граматичною правильністю мовлення дитини розуміють практичне засвоєння граматичного ладу мови дітьми як чіткої системи мовних одиниць (морфології, словотвору і синтаксису) і правил їх функціонування [5, с. 280].

Формування граматично правильного мовлення у дошкільнят сприяє засвоєнню практичних знань про мову, оволодінню граматичним змістом мови і граматичною правильністю мови.

Під процесом формування граматично правильного мовлення розуміють практичне засвоєння дошкільниками граматичного ладу в галузі

морфології, словотвору і синтаксису, а також їх активне використання в процесі мовленнєвого спілкування [5, с. 280].

Навчально-мовленнєва діяльність дошкільника – це спеціально організований освітній процес, в основі якого лежить системна форма спілкування, що забезпечує мовленнєвий розвиток дошкільника [5, с. 112]. Мовленнєвий розвиток дошкільника – це процес оволодіння оптимальним віковим діапазоном мовних уявлень, граматичних навичок, розвитку мовлення, формування мовленнєвої активності, самостійності в наслідуванні мови та інтенсивного оволодіння мовною інформацією, вміння користуватися різноманітними засобами спілкування [5, с. 112].

Індивідуальний мовленнєвий розвиток йде за загальною схемою – на нього впливають два основних взаємодіючих фактора – внутрішній (програма наступності) і зовнішній (середовище).

Різні явища граматичної будови мови (морфологія, словотворення, синтаксис) дитина засвоює по-різному: спочатку – систему словозміни-відмінювання, відмінювання-в молодшому і середньому дошкільному віці, а потім в старшому віці – способи словотворення. Критичне ставлення до своїх мовленнєвих дій, засвоєння норм словотвору починає розвиватися тільки на початку сьомого року життя.

1.2. Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мовлення

Процес засвоєння граматичної структури мови дитиною відбувається за допомогою аналітичної та синтетичної діяльності кори головного мозку. Фізіологічним механізмом оволодіння граматичною системою є узагальнення (перенесення) відповідних граматичних відносин, вироблення динамічного стереотипу. Дошкільник, спостерігаючи реальні відносини предметів, відтворюючи їх в мовленні, робить певні висновки, узагальнення, а потім інтуїтивно підпорядковує своє мовлення цим правилам.

У фізіології розроблена умовно-рефлекторна основа засвоєння мови. Окремий динамічний стереотип, що з'являється у дитини при зміні частин

мови, дозволить їй засвоїти, що засвоєння окремих граматичних форм необхідне для вираження власних думок [18, с.18].

Формування динамічного стереотипу полегшується, тому що він досить стійкий. Засвоївши відмінкові закінчення дитина правильно вживає їх, тому що це відповідає загальній системі мови. Але разом із тим спостерігається невелика гнучкість в застосуванні динамічного стереотипу. Дошкільник вживає засвоєні граматичні форми і тоді, коли є відступи від системи [5, с.64].

Те ж спостерігається у вживанні незмінних іменників. Дошкільник твердо засвоює у практиці спілкування, що всі іменники змінюються, тому змінюють такі слова, як пальто, піаніно, кава.

О.М. Гвоздєв описує засвоєння дітьми частин мови в такі вікові періоди:

- від 3 років до 3 років 3 місяці. Урізноманітнюються семантичні функції відмінків: позначення загальних дій у просторі (конструкції з прийменниками по, до, під, які тільки що виникли).

Дошкільник опановує своєрідними випадками керування: 1) знахідний відмінок схожий з родовим відмінком іменників для позначення живих істот; 2) родовий відмінок однини і множини, що залежить від числівників.

Прикметник завжди правильно узгоджується в роді (опанування узгодженням було завершено в попередній період). Існує також правильне узгодження в роді дієслова минулого часу; зникає плутанина родів із займенником я, що спостерігалася раніше. У мовленні є умовний спосіб, що з'явився в попередній період. Широко вживаються самостійні утворення за аналогією [14, с. 34].

Ґрунтуючись на докладному вивченні формування граматичного ладу мови, О.М.Гвоздєв називає дошкільний період (від 3 до 7 років) періодом засвоєння морфологічної системи мови, що характеризується засвоєнням відмін і дієвідмін. У цей період морфологічні елементи, які

раніше були змішані, виділяються окремими типами відмінювання і дієвідмінювання. Саме в цей період всі одиничні форми в основному асимілюються [10, с.63].

А.М. Захарова вивчала засвоєння дітьми дошкільного віку відмінкової категорії іменників. Авторка зазначає, що засвоєння форм відмінювання відбувається за допомогою орієнтації дитини на форму слова (флексію) в називному відмінку [14, с. 36]. Якщо діти молодшого дошкільного віку висловлюють тимчасові відносини за допомогою знахідної і множинної форми, то старші дошкільнята вживають родову і давальну форми. Перш за все, діти засвоюють іменники жіночого роду на -а і чоловічого роду на тверду приголосну, потім-відмінювання іменників чоловічого і жіночого роду на м'яку основу. Засвоєння відмінювання іменників середнього роду відбувається вже пізніше і з великими проблемами, у той час як діти засвоюють відмінювання іменників середнього роду з наголошеними закінченнями легше, ніж з ненаголошеними.

Таким чином, перед вступом до школи дитина на достатньому рівні оволодіває рідною мовою. Однак В.І.Ядешко застерігає від того, щоб перебільшувати успіхи дітей. Педагог має систематично здійснювати з ними роботу з формування граматичної правильності мовлення дітей цього віку [41, с.45].

У синтаксичному аспекті педагогові слід знати, що спочатку в мовленні дітей з'являються слова-речення на позначення дійових осіб, дій, предметів (на, мама, дай). Спонування або номінація супроводжується мімікою, жестами і таким чином є закінченою фразою. Прості речення дитина спроможна утворювати, якщо її словник налічує 40-60 слів.

Двослівні речення з'являються у 1 рік 8 місяців. У два роки маля вже вживає три-чотирислівні речення і починає оволодівати простим пошмреним реченням.

Речення з однорідними членами з'являються в 1 рік 9 місяців. Складні речення зі сполучниками спостерігаються в мовленні дітей у віці 2-3 роки.

У 5 з половиною років дитина активно вживає прості поширені речення.

Складні речення з'являються на четвертому році життя. У дошкільників п'ятого року життя ускладнюється зміст і форма складнопідрядних речень.

Старший дошкільний вік характеризується вживанням речень з однорідними членами речення, що поєднані між собою протиставними сполучниками.

О.М.Гвоздев зауважує, що перед початком шкільного навчання дошкільник добре володіє рідною мовою, до кінця дошкільного віку досягається дуже високий рівень оволодіння рідною мовою. Ми цілком погоджуємося з відомим ученим і наголошуємо на необхідності володіння фахівцями дошкільної освіти методичними прийомами в аспекті дослідження, про що буде йти мова в наступному параграфі нашої дипломної роботи.

1.3 Дидактичні основи формування граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку.

До методів засвоєння граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку відносяться дидактичні ігри, ігри-драматизації, словесні вправи, робота за картинкою, переказ коротких оповідань і казок. Ці методи можуть виступати і в якості прийомів при використанні інших методів [3, с.17].

Дидактичні ігри є надзвичайно сприятливими для закріплення граматичних навичок, вони забезпечують організацію багаторазового повторенні потрібних словоформ завдяки своїй динамічності, емоційності проведення та зацікавленості дітей. Дидактичні ігри слід проводити як з наочним матеріалом (іграшками, предметами і картинками), так і без

наочного матеріалу – у формі словесних ігор, побудованих на словах і діях гравців [40, с.342].

У кожній дидактичній грі визначається дидактична задача (програмний зміст). У відповідності з цим відбираються іграшки, які дають змогу здійснення різноманітних дій, утворюючи потрібну граматичну форму.

Наочність у грі має бути знайома дітям, гарно оформлена, викликати конкретні образи, активізувати мислення. Перед початком гри іграшки слід розглянути і таким чином активізувати словник дітей назвами кольору, форми, призначення, дії, які можна здійснювати.

В іграх-драматизаціях розігруються сценки з іграшками, відтворюються певні життєві ситуації, де діти використовують прийменники, зміни дієслів, узгодження іменників із прикметниками. Спочатку грою керує педагог, далі в ролі режисера виступає дитина.

Основні педагогічні вимоги до цього методу аналогічні тим, які застосовують і до дидактичних ігр.

На початку словесні вправи спрямовані на формування граматичних навичок в області морфології, синтаксису та словотворення. Велике значення логічним вправам надавав К.Д.Ушинський, розробив зразки таких вправ для «первісного вивчення рідної мови» [38, с.234].

Розглядання предметних картинок сприяє закріпленню морфологічних категорій (рід, число, відмінок). Сюжетні картинки вживають для формування уміння будувати прості і складні речення.

Переказ коротких оповідань і казок формує навички побудови різних типів речень. Заняття на якому навчають дітей переказувати збагачують мовлення, розвивають послідовність і логічність мислення й мовлення.

Методичні прийоми. Важливу роль у навчанні дітей граматично правильної мови відіграють активні прийоми навчання, попереджають появі помилок, що концентрують увагу дітей на правильній словоформі, словосполученні, конструкції речення.

Вибір прийомів визначається змістом заняття, ступенем новизни матеріалу, мовними особливостями дітей, їх віком.

Провідними прийомами засвоєння граматичних навичок є зразок, пояснення, вказівка, порівняння, повторення.

Зразок – правильна, попередньо продумана мовленнєва діяльність педагога, що широко використовується на початкових етапах навчання. Дітям пропонують повчитися правильно говорити слова, запам'ятовувати їх.

Пояснення – розкриття сутності деяких явищ або способів дії. Цей прийом допомагає дітям зрозуміти вживання складних форм.

Порівняння двох форм (зіставляються закінчення прикметників, іменників різних родів). Порівняння допомагає диференціювати граматичні форми і на основі цієї диференціації виробляти умовні мовленнєві рефлекси.

Багаторазове повторення застосовується для міцного запам'ятовування складної форми. У практиці застосовують різні варіанти повторення: за педагогом, за іншими дітьми, разом із педагогом, хором та по одному. Якщо помилка стійка і дитина «не чує» правильної словоформи, можна вжити сполучене мовлення, а за ним – відображене [39, с.32].

Використовують і такі прийоми, як створення проблемних ситуацій; підказка потрібної форми; виправлення помилки; питання людини як підказка й оцінного характеру; заохочення дітей до виправлення помилок; нагадування про те, як сказати правильно.

Основні засоби формування граматично правильного мовлення дітей дошкільного віку такі: створення сприятливого мовленнєвого середовища, що дає зразки грамотної мови, підвищення мовної культури дорослих (вихователів, батьків); спеціальне вивчення з дітьми важких граматичних форм на заняттях; формування граматичних навичок у практиці мовного спілкування, виправлення граматичних помилок [37, с.86].

Дослідники дитячого мовлення підкреслюють роль практики мовленнєвого спілкування з оточуючими людьми для засвоєння граматичного ладу мовлення. Психологи М.І.Лісіна, А.Е.Рейнстейн, А.Г.Руський і інші показали взаємозв'язок між формою спілкування, якою володіє дитина, і особливостями мовних засобів, які вона використовує. У силу великої наслідувальності дитина запозичає від дорослих не тільки правильні, але й хибні форми слів, мовні обороти, стиль спілкування в цілому [30, с.49].

Через це особливої ваги набуває приклад культурного, грамотного мовлення вихователя. Там, де педагог говорить грамотно, уважний до мовлення оточуючих, помічає особливості дитячих помилок, діти говорять правильно. Тому піклування про досконалість свого мовлення – професійний обов'язок педагога.

Постійно піклуючись про досконалість граматики мовлення, вихователь підвищує культуру мовлення не тільки дітей, але і батьків. Доречно знайомити їх із морфологічними помилками дитини, дати поради, як їх виправити. Навичка правильної мови набувається дошкільником і в сім'ї, тому нерідко педагогу доводиться мати справу з впливом на дитину неправильного мовлення когось із її рідних. У цьому випадку необхідно враховувати особливості мовлення батьків. У процесі формування граматично правильного мовлення дошкільників широко використовуються твори художньої літератури, фольклор, де містяться зразки літературної і народної мови.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Діагностика мовленнєвого розвитку дитини в контексті дослідження

Аналіз науково-методичної літератури, спостереження за роботою вихователів та розвитком дітей у контексті дослідження дав змогу з'ясувати методику виявлення рівнів сформованості граматичного ладу мовлення у дітей, про що буде йти мова в цьому параграфі.

Науковці розрізняють рівні добору слів мовцем – складання слів зі звуків і створення повідомлення зі слів.

Першим рівнем добору є утворення слів зі звуків. Той факт, що в оволодінні словозміною дитина орієнтується на звукове наповнення морфем, підтверджується тим, що початкова чіткість вимови має прояв саме в закінченнях. До цього ж висновку дійшла у своєму дослідженні М.І.Попова [28, с.9]. Вона стверджує, що для засвоєння граматичних форм у дитини повинна сформуватися орієнтація на звукову форму слова. Це орієнтація входить у діяльність добору як визначений компонент. Просте нагромадження досвіду, як засвідчують спеціальні дослідження А.В.Захарової, не дають відчутних результатів без активності самої дитини [34, с.39].

Другий рівень – створення повідомлення зі слів. Лише на цьому рівні діють особливі семантичні правила, що не стосуються ні звукового складу слова, ні синтаксичного зв'язку слів. На думку М.І.Жинкіна, ці правила є свого роду фільтром, що пропускає в інтелект тільки усвідомлені мовні вислови [5, с.79].

К.Л.Крутій обґрунтувала особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових іменників, відприкметникових прикметників, відприкметникових дієслів та

відприкметникових прислівників [16, с.108]. Ми дібрали серії діагностичних завдань, які науковцем були об'єднані у 4 блоки (додаток А).

Приклади індивідуальних занять із дітьми дошкільного віку наведено в додатку Б.

Далі з'ясуємо якісні (зведені) характеристики кожного рівня.

Високий рівень засвоєння правил морфології і способів словотворення характерний для дітей, які вживають та усвідомлюють засоби словозміни; не мають труднощів, уживають та усвідомлюють форми однини та множини *прикметників*, утворених засобом словозміни; не мали труднощів щодо утворення форм слів у родовому, давальному, знахідному, орудному відмінках. Дошкільники вживають та усвідомлюють основні форми *дієслів* (змінні – особові дієслова і незмінні – інфінітив, безособові дієслова, дієслівні форми); вживають і усвідомлюють прислівники різної семантики. Дошкільники вживають та усвідомлюють вищі і найвищі ступені порівняння, форми якісно-означальних прислівників (*краще – найкраще, щонайкраще; яскраво – більш яскраво, найбільш яскраво*).

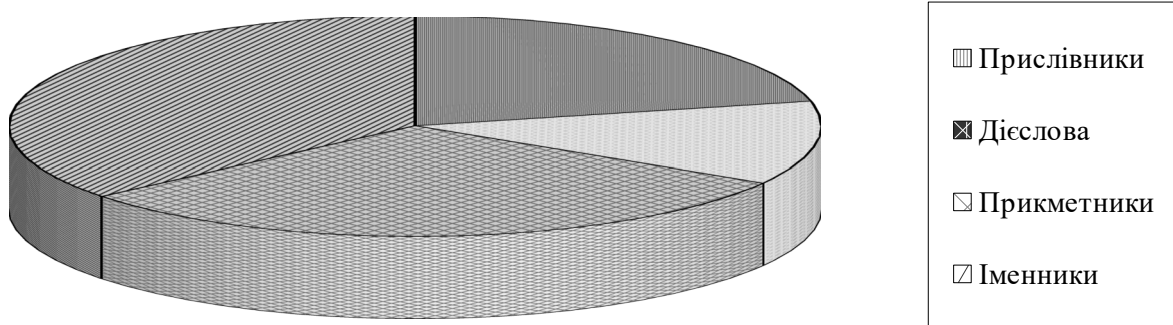

Рис. 2.1. Розподіл високого рівня засвоєння за граматичними категоріями

Під час словотворення діти правильно вживають та усвідомлюють семантику відприкметникових іменників із різним словотвірним значенням, як-от: “носій ознаки” і “абстрагована ознака”, утворені за допомогою суфіксів: *-ок*; *-к(а)*; *-ість*; *-ик*; *-от(а)*; *-к(а)*; *-иц(я)*; *-ул(я)*; *-ун*; *-ук*; *-ан*; *-ій*; *-ак (-як)*; *-иш*; *-ець*; *-ук(а)*; *-ох(а)*; *-ин(а)*; *-аг(а)*; *-ух*.

Розподіл високого рівня засвоєння за граматичними категоріями демонструє рис. 2.1.

Діти достатнього рівня засвоєння правил морфології і способів словотворення вживають та усвідомлюють значення іменників (форми однини та множини), утворених засобом словозміни; не мають труднощів щодо форм іменників родового, давального, знахідного, орудного відмінків, ужитих у реченні.

Дошкільники вживають та усвідомлюють засоби словозміни; не мають труднощів щодо форм іменників прикметників родового, давального, знахідного, орудного відмінків, ужитих у реченні. Дошкільники вживають та усвідомлюють основні форми дієслів; не мають труднощів щодо усвідомлення зміни виду дієслів, проте іноді мали певні труднощі. Достатній рівень засвоєння характерний для дітей, які вживають та усвідомлюють форми прислівників за значенням (означальні, обставинні, модальні).

Для дітей цього рівня характерна інтенсивна словотворчість, коли дошкільники вживають та усвідомлюють семантико-словотвірну структуру деад’єктивних прикметників із словотвірним значенням “носій ознаки” та “абстрагована ознака” з суфіксами: *-ач*; *-к(о)*; *-ир*; *-изн(а)*; *-оц(і)*; *-ух(а)*; *-еч*; *-ств(о)*; *-атин(а)*; *-уг(а)*.

Цей рівень засвоєння характерний дітям, які усвідомлюють семантику прикметників із різним словотвірним значенням. Правильно вживають та усвідомлюють значення деад’єктивних прикметників, утворених за допомогою суфіксів і префіксів, а саме семантико-словотвірної структури деад’єктивних прикметників із словотвірним

значенням “сильний вияв ознаки” з суфіксами *-езн-*; *-уч(-юч-)*; “неповний вияв ознаки” з суфіксами *-овит-*; *-уват-*; із префіксом *без*. Активно вживають прикметники із суфіксами *-ат-*; *-уват-*; використовують у стимульованому мовленні прикметники з суфіксами *-аст(-яст-)*; *-ист-*; зі словотвірним значенням “надмірний вияв ознаки” з префіксами *за-*, *над-*; із суфіксом *-енн-* зі словотвірним значенням “сильний вияв ознаки”; утворюють слова з префіксом *нів-*.

Дошкільники правильно вживають та усвідомлюють значення деад’єктивних дієслів, утворених за допомогою суфіксів і конфіксів, а саме: “набувати ознаки” (деад’єктиви з суфіксами *-і-*; *-а-*; *-ну-*); із словотвірним значенням “наділяти ознакою” (деад’єктиви з суфіксами *-и-*; *-ува-*; з конфіксами *з-(с-)...-и(ти)*; *о-...-и(ти)*).

Діти цього рівня вживають та усвідомлюють значення відприкметникових прислівників (деад’єктиви з суфіксами *-о(-е)*; деад’єктиви з конфіксами *по-...-ому*; *з-(с-)...-а*; *на-...-о*; *за-...-ки*).

Середнього рівня сягають дошкільнята, які усвідомлюють, але не завжди правильно вживають у нестимульованому мовленні форми однини та множини іменників, утворених засобом словозміни; іноді мають певні труднощі щодо відмінювання іменників, а саме: істоти і неістоти, речовинні іменники тощо. Цей рівень виявлено в дітей, які усвідомлюють та вживають різні граматичні форми прикметника (повну та коротку), утворюють якісні, відносні (рідше – присвійні) прикметники.

Під час словотворення діти цього рівня активно вживають й усвідомлюють відприкметникові іменники зі словотвірним значенням “носій ознаки” та “абстрагована ознака” із суфіксами: *-ан*; *-ій*; *-ак(-як)*; *-иш*; *-ець*; *-ач*; *-к(о)*; *-ур*; *-изн(а)*; *-оц(і)*; *-ух(а)*; *-еч*; *-ств(о)*.

Середній рівень засвоєння виявляють діти, які усвідомлюють та вживають прикметники зі словотвірним значенням “сильний вияв ознаки” (з суфіксом збільшення – *-ущ(-ющ)*). Активно вживають у нестимульованому мовленні синонімічні словосполучення типу *трохи*

синій, трохи холодний. Утворюють прикметники з суфіксами *-аст-(-яст-)*; *-ист-*; зі словотвірним значенням “надмірний вияв ознаки” з префіксом *пре-*; із суфіксом *-енн-* зі словотвірним значенням “сильний вияв ознаки”.

Діти цього рівня засвоєння також усвідомлюють та вживають відприкметникові дієслова зі словотвірним значенням “набувати ознаки”: деад’єктиви з суфіксами *-і-*; *-ну-*; із словотвірним значенням “наділяти ознакою” (деад’єктиви з суфіксами *-и-*; *-ува-*; з конфіксом *з-(с-)...-и(ти)*); у нестимульованому мовленні вживають поодинокі дієслова із значенням “набувати ознаки”, утворені від основ прикметників, що виражають ознаки за відношенням до вікових особливостей, а також від прикметників, що виражають ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені.

Дошкільники всіх вікових категорій вживають у нестимульованому мовленні відприкметникові прислівники, а саме: деад’єктиви з суфіксами *-о(-е)*; деад’єктиви з конфіксами *по-...-ому*; *з-(с-)...-а(-у)*; *на-...-о*.

Нижче від середнього рівня перебувають діти, які усвідомлюють, але не завжди правильно вживають у стимульованому і нестимульованому мовленні форми однини та множини іменників, утворених засобом словозміни; мають певні труднощі щодо форм іменників родового, давального, знахідного, орудного відмінків, ужитих у реченні, а саме: істоти і неістоти, речовинні іменники. До цього рівня засвоєння належать діти, які вживають повну форму прикметників, проте короткої форми чоловічого роду називного (знахідного) відмінка однини не зафіксовано. Серед розрядів прикметників за значенням в стимульованому мовленні використовують якісні та відносні прикметники.

Нижче від середнього рівня засвоєння також перебувають діти, які переважно неправильно утворюють доконаний і недоконаний види дієслів, не усвідомлюють умовний спосіб дієслів, мають певні труднощі під час дієвідмінювання різновідмінюваних дієслів; вживають та усвідомлюють звичайний і вищий ступені.

На цьому рівні засвоєння відприкметникових іменників перебувають діти, які утворюють слова з суфіксами *-иц(я)*; *-ул(я)*; *-ун*; *-ук*; *-ан*; *-ій*; *-ак(-як)*; *-иш*; *-ець*; *-ач*; *-к(о)*. Більшість відприкметникових іменників фіксується лише в стимульованому мовленні. Дошкільники утворюють прикметники із суфіксом *-ат-* на позначення збільшеної ознаки; активно вживають прикметники з часткою *не*; вживають прикметники зі словотвірним значенням “сильний вияв ознаки” з суфіксом збільшення – *-уц(-юц-)* під час стимульованого мовлення; вживають прикметники зі словотвірним значенням “неповний вияв ознаки” з суфіксами *-ав-(-яв-)*; *-уват-*; зі словотвірним значенням “надмірний вияв ознаки” з префіксом *пре-*.

Діти цього рівня мають певні труднощі в усвідомленні та вживанні відприкметникових дієслів із словотвірним значенням “набувати ознаки” (деад’єктиви з суфіксами *-і-*; *-ну-*); із словотвірним значенням “наділяти ознакою” (деад’єктиви з суфіксами *-и-*; *-ува-*). Вживання деад’єктивів із конфіксами не зафіксовано.

У стимульованому мовленні дошкільники вживають деад’єктиви з суфіксами *-о(-е)*; деад’єктиви з конфіксами *по-...-ому*.

Низький рівень демонструють здобувачі дошкільної освіти, у мовленні яких мають місце помилки у назвах мір довжини, ваги, часу, місяців і днів тижня; назвах речовини, маси, матеріалу; збірних понять; явищах природи; назвах почуттів.

Є також помилки у вживанні основних форм дієслів (не зафіксовано безособових дієслів та дієслівних форм на *-но*, *-то*). Особливі труднощі в дошкільників виникають під час утворення недоконаного виду дієслів у минулому і майбутньому часі (складна і складена форми), в розумінні умовного способу дієслів, дієвідмінюванні дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часу як однини, так і множини, а також не вживається складна і складена форми дієслів. Фіксуються помилки зі змінами голосних або приголосних.

Для дітей цього рівня характерна відсутність словотворчості. Поодинокі випадки словотворчості скоріше можна розглядати як аграматизми, ніж словесні інновації.

Під час словотворення діти цього рівня лише в стимульованому мовленні утворюють відприкметникові іменники із суфіксами *-ок*; *-к(а)*; *-ість*; *-ик*; *-от(а)*.

Лише в стимульованому мовленні дошкільники утворюють прикметники зі словотвірним значенням “сильний вияв ознаки” з суфіксами *-усіньк(-юсіньк-)*, *-есеньк-*; “неповний вияв ознаки” з суфіксом *-еньк-*; зі словотвірним значенням “надмірний вияв ознаки” із префіксами *не-*; *без-*.

У вживанні та усвідомленні дошкільниками відприкметникових дієслів із різним словотвірним значенням є певні особливості. Діти цього рівня лише в стимульованому мовленні утворюють прикметники зі словотвірним значенням “набувати ознаки” і “наділяти ознакою” (деад’єктиви з суфіксом *-і-*); із словотвірним значенням “наділяти ознакою” (деад’єктиви з суфіксом *-и-*).

Діти цього рівня в нестимульованому і стимульованому мовленні вживали деад’єктиви з суфіксами *-о(-е)*.

Рівні сформованості контролю за граматичною правильністю висловлювання в дітей старшого дошкільного віку подано в таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Рівні сформованості контролю за граматичною правильністю висловлювання в дітей дошкільного віку

Рівні сформованості	Ставлення дитини до граматичних помилок	Механізм слухового контролю	Характер вербальної реакції дитини на граматичну помилку
1	2	3	4

Низький	Морфологічні та словотвірні помилки не помічає, не	Не вміє порівнювати мовленнєву дію з програмою її	рівня не засвоїла граматичні форми і категорії, і не може нічого контролювати. Оцінно-контрольні дії відсутні.
Середнє від днів	Морфологічні та словотвірні помилки помічає, але не виправляє.	усвідомлена схема виконання програми (на рівні фонемної)	належної мовленнєвої дії після пояснення способу її виконання (необхідний зовнішній контроль із боку)
Середній	самостійно, словотвірні	Уміє порівнювати за	Становлення оцінно-контрольних дій.
Достатній	Морфологічні та словотвірні помилки виправляє	Уміє порівнювати, але помилка	самоконтроль. Сформована самооцінка – вміння адекватно й аргументовано пояснити свою помилку
Високий	Негайне виправлення всіх	рівні морфемної речітки)	виконання мовленнєвої дії. Оцінно-контрольні дії

Це, у свою чергу, спонукало нас до з'ясування методики формування граматично правильного мовлення старших дошкільників.

2.2. Зміст експериментальної методики роботи над словосполученням та реченням у комунікативному аспекті

Під час формувального етапу експерименту ми враховували, що словосполучення – це важливий мовний засіб для розвитку мовлення і мислення, спілкування дитини. Однак в існуючих програмах воно ще не стало тією мовною одиницею, яку дошкільнята ретельно вивчають. Програма не повністю визначає розділи з формування граматичного ладу мови, враховуючи обсяг словосполучень, які діти мають вживати в своєму мовленні. Крім того, існує думка, що використання різноманітних словосполучень є природнім для дітей, які говорять рідною мовою, а значить, їх мовленнєвий розвиток відбувається через спілкування. Однак практика доводить, що вміння вживати словосполучення у побудові висловлювань не є самодостатнім. Природне спілкування не створює необхідного мовленнєвого середовища, яке могло б забезпечити засвоєння дитиною необхідного мовленнєвого матеріалу і мотивувати її до оволодіння мовою. Більшість дошкільнят мають потребу у кваліфікованій

лінгвістичній допомозі з боку педагога та систематичному навчанні [1, с.24].

Вивчення особливостей дитячого мовлення засвідчує, що без організованого мовного навчання реальні можливості п'ятирічної чи шестирічної дитини у використанні словосполучень украй обмежені. Арсенал фраз, що налічує у мовленнєвий досвід старшого дошкільника, поки ще занадто незначний. Їх можливості використання фраз в мовленні недосконалі. Це звужує і спрощує пізнавальну діяльність, обмежує, збіднює межі спілкування, уповільнює своєчасне формування як особистості. Так, для вираження зв'язку причини, мети і поведінки діти охоче вживають складні речення, але не вміють використовувати для цього окремі фрази [10, с.245].

Означальні відношення, що не засвоюються дітьми без спеціальної підготовки, характеризують словосполучення, засновані на граматичному зв'язку керування. Це, наприклад, ті, які означають приналежність (книга друга, хустка сестри, сліди лисиці); суб'єкт дії (пісня солов'я); носій ознаки (доброта матері, білизна снігу); означальні відносини (валіза зі шкіри, салат під майонезом) тощо.

Для передачі додаткових відношень діти часто використовують прямий додаток, виражений знахідним відмінком (взяв олівець), або непрямим (допоміг бабусі), а також використовують орудний відмінок (пишаюсь братом, гуляв із другом) із займенником або без нього.

Як правило, дошкільнята не засвоюють інші значення відмінків і займенників без спеціально організованої граматичної роботи. Причина цього криється у недостатньому використанні вихователем зразкових мовних дидактичних вправ та ігор для вдосконалення граматичного ладу мови дитини [20, с.128].

Змістом роботи з формування граматичного ладу мови старших дошкільнят є синтаксичний матеріал, представлений нижче. Він

добирається з урахуванням мовленнєвого досвіду дітей і містить саме ті словосполучення, які вони практично не використовують.

У процесі збагачення дитячого мовлення цими словосполученнями, вихователь збагатить її різноманітними граматичними формами рідної мови і одночасно буде розвивати мислення дітей, так як зв'язки і відносини між предметами і явищами позначаються перш за все словосполученнями; створить передумови для відповідного вибору мовних засобів у залежності від типу мовлення; забезпечить мовну основу для ефективного і оптимального спілкування.

У роботі над словосполученням в експериментальному навчанні ми використовували такі напрямки. Опишемо їх.

Спочатку працювали над формуванням мовленнєвої навички виражати додатки формами непрямих відмінків із прийменниками та без них [21, с.347]:

- **родовим**, що позначає: 1) об'єкт дії (*побачити пташку; почути мелодію*); 2) кількість (*чашка чаю, згряя качок*); 3) об'єкт, на частину якого поширюється дія (*налити води; відрізати хліба*); 4) прямий об'єкт при дієсловах із запереченням (*не читав книг; не співав пісню*); 5) непрямий об'єкт дії (*боятися собак, чекати поїзда*); 6) обмеження названої ознаки у вияві (*високого зросту*).

- **родовим із прийменниками від, за винятком, крім, замість, на відміну, з, для, без, про** для вираження відношень: 1) відокремлення, віддалення (*поїхати від бабусі; запросили всіх, за винятком (крім) Катрусі; сходити замість когось; високий, на відміну від тата; виріс без мами*); 2) об'єктних (*розповідати про Незнайка; заспівати для друга*);

- **давальним**, що означає: 1) непрямий об'єкт, на який спрямовано дію (*пригостити друга печивом; розповідати бабусі*); 2) стан особи чи предмета (*Олесі сумно; дитині весело*);

- **орудним**, що означає: 1) знаряддя (*махнув рукою; прибрав ганчіркою*); 2) людину, яка виконує дію, або предмет, яким виконується дія

(написаний автором; прикріплений цвяхом); 3) об'єкт дії (читати поезію; запити соком;

- **орудним із прийменниками за, з, над** для вираження відношень: 1) сумісності (гуляв із собакою; спілкувався з сусідом); 2) об'єктних (працювати над малюнком); 3) об'єкту почуттів (тужити за матір'ю);

- **знахідним із прийменниками про, за, на**, що означають: 1) об'єкт мовлення, почуттів, думки (спілкуватися про поїздку; дбати про дітей);

- **місцевим з прийменниками на, до**: 1) для позначення напрямку руху (приїхав до рідних); 2) вираження відношень орудійності (виконувати на баяні; їхати на возі).

Також ми дбали про формування мовленнєвої навички виражати обставини формами непрямих відмінків із прийменниками [24, с.176]:

- **родовим із прийменниками з (із), навколо, до, поперек, упродовж (уздовж, повздовж), з, повз, мимо, у (в, біля), після, напередодні, від, унаслідок, через, подібно (як, на зразок)** для вираження відношень: 1) просторових (вийти з дому; доїхати до міста; стояти посеред дороги; впасти з дерева; пробігти біля школи; сидіти біля вікна); 2) часових (радіти від ранку до вечора; зустрітися після відпустки; приїхати напередодні свята); 3) мети (жити для інших); 4) причиннових (втомитися від клопотів); 5) способу дій (сміятися з радості);

- **давальним із прийменниками по, услід, назустріч, наперекір, завдяки** для вираження відношень: 1) просторових (бігти назустріч другові); 2) причиннових (переміг завдяки спритності);

- **знахідним із прийменниками за, на, через, з, в, під, крізь, об, незважаючи на** для вираження відношень: 1) просторових (сісти на лавку); 2) часових (поїхати на місяць; приїхати через тиждень); 3) мети (рушити у розвідку; скосити поле пшениці, збігати за хлібом); 4) способу дій (співати під гітару; гребти крізь туман; дубасити об землю; не помітити, незважаючи на свою пильність (уважність)); 5) причиннових (відмінити через дощ; не відвідувати через хворобу);

- **орудним із прийменниками між:, під, за, над, перед, з** для вираження відношень: 1) просторових (*лежати під столом; сидіти за партою; пролітати над містом; виступати перед дітьми*); 2) способу дії (*діяти згідно з правилами*); 3) обставин мети (*прийти з перевіркою*).

Третій напрям нашої роботи зі словосполученням – формування мовленнєвої навички виражати означення різними відмінковими формами, зокрема [24, с.64]:

- **родовим**, що означає: 1) приналежність (*товаришева книга; сліди вовка*); 2) суб'єкт дії (*спів соловейка; виття вітру*); 3) носія ознаки (*сміливість солдата; блакить неба*);

- **родовим із прийменниками з (із), в (у), без, на зразок, подібно** для вираження відношень: 1) порівняння (*дочка вся у матір; син ростом з батька; стіни з цегли; очі без блиску*);

- **місцевим із прийменниками в, на** для характеристики предмета з погляду його ознаки (*небо в зірках; куртка на хутрі; юнак в окулярах; зображення (відбиток) на склі*).

Четвертий напрям роботи зі словосполученням – формування мовленнєвої навички творення словосполучень: [22, с.104]

а) з урахуванням можливостей поєднувати повнозначні частини мови: поширення іменника іменником (*лист друга; книга товариша*); прикметником (*корисна справа*); займенником (*моя книжка (ручка)*); порядковим числівником (*четвертий гудзик, дім, поверх*); дієприкметником (*прочитана книжка*); прислівником (*лунати навкруги*); інфінітивом (*уміння розповідати*); поширення прикметника прислівником (*напрочуд великий*); іменником (*блідий від втоми*);

б) з урахуванням багатозначності прийменників: **в (у)** – зі знахідним відмінком для позначення напрямку всередину (*зазирнути в кімнату*); з орудним – для позначення місцезнаходження (*зустрітися в школі*); з родовим – для позначення змісту дії (*перемогти в шахи*); з місцевим – для позначення ознаки предмета (*небо в зірках*) тощо; **з – із** родовим відмінком

для вираження відокремлення, віддалення (*взяти книгу з полиці*); зі знахідним – для вираження міри приблизності (*відпочити з місяць*); з орудним – для вираження сукупності (*сливи з грушами*).

Запропонований зміст роботи над словосполученнями можна реалізувати за допомогою різноманітних методів [5, с.54].

Метод аналогії

Педагог промовляє словосполучення (*водій автобуса*). Діти утворюють подібні: *водій таксі, водій мотоцикла* тощо. Можна використовувати й інші словосполучення: *пара ножиць – пара чобіт*.

Корисні для дітей мовні ігри, які активізують уживання різноманітних словосполучень. Скажімо, «Опис одягу»: *костюм у клітинку, піджак із вовняної тканини, з велюру, з вельвету; сукня із штапелю, з бавовняної тканини, сорочка з візерунком, з гудзиками, з вирізом; спідниця на свято, на вихідний*.

Метод синонімічної заміни [5,с.57].

Для збагачення мовлення та пояснення граматичних значень використовують словосполучення. Гра «Скажи інакше» допомагає активізувати різні види сполучень слів: *картонна коробка – коробка з картону; міські жителі – жителі міста*. Таким чином вихователь допомагає дошкільнятам зрозуміти інформаційний, номінативний зміст фрази, замінюючи не засвоєну дітьми граматичну форму відомою: *Ніс як долітце, хвіст як колісце*. Тут важливо показати дітям, що ніс схожий на долото, а хвіст – на колесо.

Цей метод є ефективним, коли треба пояснити граматичні значення окремих словосполучень після читання дітям художніх творів. Окрім того, власне контекст уможливує розуміння дошкільником складних для його сприйняття значень словосполучень.

Засвоїти граматичне значення словосполучення означає зрозуміти зміст інформації, повідомлення, яке містить у собі ця граматична форма (словосполучення), мимовільно зіставити почуті й вимовлені

словосполучення зі зв'язками та відношеннями між предметами і явищами дійсності. Тобто розуміння значення словосполучення – це розуміння його логічної, інформаційної, номінативної суті, повідомлення про явища дійсності (*принести води; писати ручкою; сіяти зерно*) [6, с.98].

Дитина не засвоює водночас значень усіх словосполучень. Зокрема особливої уваги вихователя потребують словосполучення з абстрактними значеннями (*сіяти добро; жадоба до перемоги; понад силу*). Ті граматичні значення, які виражають зв'язки, що сприймаються безпосередньо, наочно (*низький берег, повторити тричі*), де нетреба додатково пояснювати, а абстрактні граматичні значення (*іти тротуаром, гідний нагороди*) слід пояснити, «перекласти» мовою дитини відповідно до її мислення. Саме метод аналогії й допомагає вихователю донести до дітей граматичні значення таких словосполучень: *іти тротуаром* – ходити по тротуару; *гідний нагороди* – людина, яка варта нагороди; *туга матері* – почуття матері, яка сумує; *іграшка з дерева* – дерев'яна іграшка; *палац на два поверхи* – двоповерховий палац.

Після використання методу аналогії дитина не лише починає розуміти граматичні значення словосполучень, а й надалі активно вживає їх у своєму мовленні.

Дидактичні ігри [15, с.243].

Мета: активізувати словосполучення; учити поширювати речення, будувати різні види словосполучень; допомогти опанувати значення відмінків та займенників тощо. Наприклад, вихователь промовляє просте речення, а діти поширюють його словосполученнями. Ігровим тут є змагання: **хто швидше добере** слово потрібного змісту. Як мовний матеріал можуть використовуватися відомі дошкільнятам твори художньої літератури, власні враження, досвід та знання. Для прикладу наведемо гру **«Відвідування лялькового театру»**.

Вихователь. Діти відвідали.

Перша відповідь. Діти відвідали театр.

Друга відповідь. Сьогодні діти відвідали театр.

Третя відповідь. Сьогодні діти відвідали ляльковий тетар.

Експериментатор. Діти купили.

Перша відповідь. Діти купили квитки.

Друга відповідь. Біля входу діти купили квитки.

Третя відповідь. Біля входу до лялькового театру діти купили квитки.

Щоб розвинути дитячу уяву, педагог пропонує гравцям доповнити його розповідь чи скласти нову, іще цікавішу.

Граматичні вправи [36, с.169].

На відміну від мовно-дидактичних ігор ці вправи містять мовне завдання на змістовій основі й розвивають довільність, волю дошкільника. Експериментатор називає дієслово чи іменник і пропонує дібрати до нього слова можливого змісту залежно від питань, а потім промовити все словосполучення:

Ділити (*кого? Що?*) групу.

Ділити (*як?*) порівну, пополам, між усіма.

Ділити (*з ким?*) із другом.

Заняття (*чим?*) співом, шахами.

Заняття (*кого?*) школярів, спортсменів, дітей, студентів, музикантів.

Заняття (*де?*) у школі, в групі, на спортивному полі, на дослідній ділянці.

Педагог промовляє дієслово та іменник у певному відмінку та пропускає в словосполученні прийменник – діти мають самі дібрати його за змістом: *відправитися... (в) мандрівку, вітатися... (із) сусідами; рухатись... (до) майдану.*

Описані вище методи та прийоми сприяють розвиткові мислення дітей, правильному вживанню ними граматичних форм, урахуваючи конкретну ситуацію мовлення, що забезпечує достатній лексико-граматичний запас для висловлювань.

В інтелектуальному й мовленнєвому розвитку дошкільників провідне місце посідає оволодіння реченням – основною одиницею мови і мовлення [34, с.6]. За рівнем володіння ним педагог робить висновок про розвиток логічного мислення дитини й обсяг її оперативної мовної пам'яті, про сформованість навичок монологічного мовлення, практичне засвоєння нею лексики й граматики, тобто про мовно-мовленнєву готовність до відомого вивчення усіх предметів шкільного циклу. Крім цього, у першому класі, починаючи з аналізу речення, дітей вводять у мовну дійсність, що становить систему кодів, призначених для усвідомлення. З огляду на це важливо, щоб діти ще до навчання в школі вміли вживати всі граматичні одиниці – словосполучення та речення рідної мови [26, с.133]. Але, досліджуючи усне мовлення дітей старшого дошкільного віку, учені дійшли висновку про недосконалість його синтаксичної будови. Діти відчувають труднощі у правильному використанні односкладних речень; поширенні простих двоскладних речень словосполученнями, що побудовані за способом дієслівного та іменникового керування словами (типу «вигукнув з усієї сили», «пілот літака»); вираженні членів речення різними частинами мови; використанні в реченні прямого порядку слів.

Мало діти використовують складнопідрядні речення, а такі різновиди їх, як речення з підрядними причини, наслідку, місця, міри і ступеня тощо зовсім не вживають.

У монологічному мовленні дітей при побудові простих і складних речень налічується значна кількість помилок: пропуск головного речення у складнопідрядному («Яка була в червоній сукні», «Щоб гратися з Олею»); уживання підрядних сполучників *щоб*, *що* замість *тому що*; *що* замість яким тощо; порушення граматичних норм зв'язку слів у реченнях («думав за друга» замість «думав про друга», «четверо діти» замість «четверо дітей»).

Що стосується засобів зв'язку в однотипних реченнях, то у розповідях він часто здійснюється за допомогою слів *потім*, *іноді*, *ще*, *ну*,

ось, тоді. Такі речення використовуються дітьми незалежно одне від одного, а тому їх легко можна переставити місцями, не порушуючи змісту висловлювання.

З огляду на це виникає гостра потреба посилити увагу вихователів до синтаксичного оформлення усного мовлення старших дошкільників, до навчання їх прийомів логічного зв'язку простих і складних речень у різних типах монологічного мовлення.

З метою полегшення засвоєння дітьми граматичних норм, одиниць, закономірностей, правил, форм, в експериментальному навчанні використано такі методи й прийоми роботи, як запитання та варіювання в постановці їх; синонімічну заміну слів, словосполучень, речень; пояснення змісту значення граматичних форм; аналогію; мовно-дидактичні ігри; граматичні вправи [10,с.169].

Охарактеризуємо кожен із методів.

Запитання та варіювання в постановці запитань

Завдяки цьому методу ми можемо поєднувати різноманітні завдання. Наприклад, застосовувати різні види речень та словосполучень; усі частини мови в значенні головних членів речення; використовувати різні вправи на оформлення граматичних зв'язків між словами в реченні. Іншими словами, варіюючи запитання («Хто створене це оповідання?», «Ким написане це оповідання?», «Хто є автором цього оповідання?»), педагог постійно керує увагою, мисленням та мовленням дітей, домагаючись позитивних результатів. Цінний матеріал для розвитку мови – це художні твори для дітей, але спостереження за освітнім процесом у дитячому садку свідчить про те, що вихователі не завжди користуються цією нагодою. Педагог часто-густо ставить одноманітні запитання і враховує, як правило, змістову сторону тексту.

Під час переказування оповідань педагогу слід домагатися використання нових слів, послідовного викладу подій. Оскільки є небезпека, що при цьому випускається робота над граматичною будовою

мовлення. З огляду на це розповідь дітей не відповідає вимогам, що ставляться до повідомлення в плані логічного й граматичного зв'язку речень, тому що вона однотипна щодо використаних синтаксичних конструкцій; діти неточно й невиразно передають зміст прочитаного; допускають помилки в побудові словосполучень та речень.

У процесі підготовки до занять вихователь добирає цікавий і доречний текст, виокремлює з нього граматичні форми: речення і словосполучення, а потім продумує формулювання запитань так, щоб стимулювати вживання нових, ще не вживаних дітьми синонімічних форм, а також тих форм, у яких вони допускають помилки. Сказане вище можна продемонструвати на прикладі заняття, де вивчається твір В.Біанкі «Купання ведмежат». *Мета заняття* – активізувати в мовленні іменні словосполучення («берегом ріки», «тріск сучків», «зубами за комір»); прикметникові словосполучення («спекотний день», «велика бура ведмедиця», «двоє веселих ведмежат», «у пухнастих шубах»), що поєднуються зв'язком узгодження, а також дієслівні словосполучення («задоволені від купання», «з'явилися в лісі», «тримала, поки не вимила»). Щоб діти вживали ці словосполучення в реченнях різної структури, педагог може так формулювати запитання: «Який тріск (або тріск чого) почув мисливець?» (Мисливець почув тріск сучків). «Яка ведмедиця вийшла з хащів на берег?» (З хащів на берег вийшла велика бура ведмедиця). «Яким способом (або як) схопила ведмедиця ведмедика?» (Ведмедиця схопила одне ведмежа зубами за «комір» і занурила в річку) [2, с.44].

Деякі дошкільники іноді не розуміють змісту запитання, яке вимагає у відповіді вираження обставинних відношень способу дії. У подібній ситуації педагог пропонує дошкільникам допоміжні запитання: «До яких пір вона не випускала його?» (Вона не випускала доти, поки як слід не вимила у воді). «Чого злякався другий ведмедик?» (Друге ведмежатко злякалося холодної води і втікло до лісу).

Відповідаючи на це запитання, діти після дієслова «злякалося» часто вживають знахідний відмінок – «злякалося холодну воду». У цьому випадку педагог, не конкретизуючи відмінок, вказує на допущену помилку: «Коли ти говорив про те, чого злякалося друге ведмежа, трохи помилився».

Синонімічна заміна граматичних форм: словосполучень, речень.

Використовувати цей метод слід, по-перше, для збагачення мовлення дітей граматичними імпліцитними правилами, нормами й формами; по-друге, -для роз'яснення суті граматичних значень словосполучень і речень.

Не слід на одному занятті, мета якого вироблення й закріплення навичок синонімічної заміни, використовувати речення різних структур до тих пір, поки діти не оволодіють узагальненими схемами (моделями) побудови одного виду речень. Багаторазове повторення речень однієї й тієї ж синтаксичної структури, але з різним лексичним та граматичним наповненням розвиває в дітей навички будувати речення за узагальненими зразками, збагачує граматичний лад мовлення. Коли діти навчаться виконувати синонімічну заміну речень, можна використовувати **дидактичну гру «Скажи по-іншому»**. Ця гра вимагає точності висловлення думки, швидкості, кмітливості в доборі варіантів речень. Адже практичне завдання педагога – реально збагатити мову дітей новими словосполученнями, реченнями в поєднанні з поясненням змісту їх значень та спостереженням за інтонацією закінченого речення. Прийом синонімічної заміни різних одиниць мовлення допомагає дітям засвоювати зміст граматичних форм та відношень між словами («промінь сонця» – це «сонячний промінь», «коробка з картону» – це «картонна коробка»). Так засвоюються граматичні норми, полегшується розуміння їх змісту.

Синонімічну заміну слів та виразів при поясненні змісту граматичних значень наявних одиниць доцільно використовувати після читання, розповіді, тому що в контексті дитині легше зрозуміти значення слів, словосполучень, речень. У цілому цей прийом дає змогу уникати

одноманітності висловлювань, уточнює думки, сприяє розвитку детального (точного) й виразного мовлення.

Метод аналогій, як і всі інші, слід використовувати в оптимальному співвідношенні з дидактичною грою, із граматичними вправами, із синонімічною побудовою мовних одиниць. За допомогою прийому аналогій є змога реалізувати завдання, що пов'язані з опануванням граматичної структури простих і складних речень. Працюючи в такому аспекті, дуже важливо враховувати висновки Ф.О.Сохіна: побудова речень за аналогією свідчить про те, що процес засвоєння граматичних форм у дітей триває. Коли дитина володіє нею, метод аналогії не виправдовує себе [31, с.13].

Вихователь може запропонувати дітям відгадати загадки, в основі яких або тільки складносурядні речення зі сполучниками «а», «але», або тільки прості речення з однорідними членами. Зрозуміло, педагог не визначає тип речення в наукових термінах, а тільки наводить приклади: «На грядці довгий і зелений, але в діжці жовтий і солоний» (огірок). Далі діти за аналогією складають подібні загадки.

Дидактичні ігри бажано використовувати для закріплення граматичних навичок. Дитина, захоплена ігровою ситуацією, непомітно розв'язує дидактичні завдання, удосконалює уміння будувати прості і складні речення. Дидактичні ігри з мовним граматичним матеріалом умовно поділяються на дві групи: для роботи над простими реченнями («Хто знає, нехай продовжить», «Скажи інакше») і складними («Доповни речення», «Скажи навпаки»). Навчаючи правильно використовувати речення, вихователь може застосувати гру «Доповни речення».

На цьому етапі роботи доцільно вводити в мовлення дітей складні речення – складносурядні зі сполучниками а, але та складнопідрядні з різноманітними підрядними сполучниками.

Щоб діти розуміли семантику (значення) кожного з речень, що утворюють повідомлення, збагачуємо мовлення дітей синтаксичними

конструкціями різного рівня складності на матеріалі, що тісно пов'язаний з навчальною, трудовою, ігровою діяльністю дошкільників, їх спостереженнями за природою [34,с.34].

Опишемо, як це відбувалося під час експерименту. Для роботи над складнопідрядними реченнями було використано спостереження за погодою. Наприклад: 1. На дворі похмуро. (Чому? Через що? З якої причини?). Запитання спонукає дитину до усвідомлення реальних причинних відношень, до побудови складнопідрядного речення цього типу й усвідомлення суто граматичного значення причинних відношень, вираженого за допомогою сполучного виразу «через те, що». Отже, відбувається попередження граматичних помилок, якщо діти продовжують думку вихователя (Варіанти: 1. На вулиці похмуро у зв'язку з тим, що пройшов дощ. 2. На вулиці похмуро з тієї причини, що небо покрите (темними) хмарами. 3. На вулиці похмуро завдяки тому, що пройшла (холодна) злива) [4, с.17].

Далі діти самостійно, за аналогією, складають подібні речення: 1. Незабаром піде дощ, бо по небу низько пливуть дощові хмари. 2. На вулиці сиро у зв'язку з тим, що йде дощ (злива).

Навчаючи дітей використовувати складносурядне речення зі сполучником «а», варто провести дидактичну гру «Скажи навпаки».

Мета гри: вчити дітей уживати у мовленні складносурядні речення зі сполучником а, протиставляючи ознаки предметів і дій; учити добирати антоніми.

Хід гри: педагог називає предмети та їх ознаки, а учні пригадують протилежні ознаки й добирають відповідні їм предмети.

Діти

Мед солодкий..., а перець гіркий.

Сніг білий..., а вугілля чорне.

Літо спекотне..., а зима холодна.

Для ускладнення гри вихователь називає предмет, дію предмета й ознаку дії, - діти ж називають протилежну їй ознаку, добирають відповідно до неї дію й предмет.

Вихователь: Заєць біжить швидко .., Літак летить високо.., Білочка швидко (вправно) бігає по деревах,

Діти:

а черепаха повзе повільно,
а метелики пурхають низько.
А ведмідь лазить незграбно.

Потім за аналогією діти складають подібні речення. Доречно запропонувати, щоб діти пригадали декілька загадок, у яких був би сполучник «а». Наприклад: Скажеш тут, а чути там (телефон). Літом виростає, а восени обпадає (листя). Літом в шубах, а зимою голі (дерева). Із труби в'ється, а в руки не дається (дим). У воді народжується, а води боїться (сіль). Без шофера, без коліс, а додому нас привіз (ліфт).

Дитині, спроможна граматично правильно складати різні типи речень, простіше перейти до зв'язного монологічного мовлення. Проте для цього важливо приділяти належну увагу роботі із формування навичок усного висловлювання із вживанням різноманітних синтаксичних зв'язків: часових, причинових, цільових, наслідкових, допустових, міри і ступеня, порівняльних, способу дії. Треба пам'ятати і про збагачення усного мовлення дітей такими семантико-граматичними категоріями, як прикметники, дієприкметники, дієприслівники.

З метою реалізації таких завдань на заняттях із формування граматичної будови мовлення у процесі педагогічного експерименту доречними були такі дидактичні ігри: «Доповни речення», «Скажи інакше» тощо, що сприяють розвитку граматичних навичок, збагаченню мови дітей синтаксичними конструкціями, граматичними словоформами, активізують мислення, розвивають пам'ять та увагу [29, с.32].

Гра «Склади речення за картинками»

Мета гри. Розвивати граматичну будову мовлення, мислення дітей. Учити встановлювати зв'язок і залежність між предметами та явищами і виражати їх у мові за допомогою граматичних словоформ.

Хід гри. Вихователь пропонує дітям кілька предметних картинок, на яких зображено людей, тварин, явища природи.

Діти мають скласти прості й складні речення, використовуючи із десяти запропонованих предметних картинок не менше двох-трьох. Наприклад, вихователь дібрав десять картинок, на яких зображена трава, бруньки дерев, ліс, дерево, листочки, пташине гніздо, дітей, кущі, ластівку, сонце... Діти складають речення... «Бруньки на деревах випустили молоді листочки, бо пригріло сонце», «Від сонячного проміння на траві блищить роса», «Весною ластівка зліпила гніздо», «Розпустилися молоді листочки, бо прийшла весна».

Вихователь визначає найбільш вдало складені речення (особливо звертає увагу дітей на складні синтаксичні конструкції), підсумовує результати гри і називає кмітливих, активних дітей.

Гра «Хто знає – нехай продовжить»

Мета гри. Вчити дітей складати прості поширені речення, розвивати уміння правильно добирати слова відповідно до норм узгодження, прилягання, керування.

Хід гри. Педагог пропонує кому-небудь із дітей назвати будь-яке слово. Дитина, яка сидить поруч, має сказати своє слово і зв'язати його з першим за змістом так, щоб вийшло речення; третій добирає слово для поширення вже складеного непоширеного речення. Наприклад: *перша* дитина називає слово «світить», *друга* – «сонце» і складає речення «Сонце світить»; *третья* – «Світить яскраве сонце»; *четверта* – «На небі світить яскраве сонце»; *п'ята* – «На голубому небі світить яскраве сонце». Потім діти складають речення з іншими словами. Найактивніших вихователь заохочує.

Гра викликає у дітей цікавість у тому випадку, якщо вона проходить у швидкому темпі [35,с.24].

2.3. Порівняльна характеристика рівнів формування граматично правильного мовлення старших дошкільників

За діагностичними методиками, що містяться у параграфі 2.1. та додатках А – Д, нами було здійснено опрацювання результатів констатувального і формувального етапів педагогічного експерименту

Ми виявили підвищення рівня граматично правильного мовлення і в експериментальній групі і в контрольній, де діти навчалися за традиційною методикою.

Проте значно кращою динаміка була в експериментальній групі. Порівняльні дані щодо рівнів сформованості граматично правильного мовлення дітей старшого дошкільного віку на прикінцевому етапі експерименту подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості в старших дошкільників граматично правильного мовлення (у %)

Рівні	Етапи експерименту		
	Констатувальний	Прикінцевий	
		КГ	ЕГ
Високий	-	15	36,8
Достатній	5	23	28,2
Середній	7	20	26
Нижче від середнього	10	12	4
Низький	78	30	5
Усього:	100	100	100

Ці дані засвідчують високий рівень сформованості граматично правильного мовлення досягли 36,8% дітей в ЕГ на прикінцевому етапі експерименту, 28,2% дітей цієї групи перебували на достатньому і 26 % на середньому; 4% - нижче від середнього; 5% – низький рівні. У КГ високий рівень сформованості категорій граматики було виявлено в 15% дітей,

достатній – у 23%, середній – у 20%; нижче середнього – у 12 і низький – у 30% старших дошкільників. Отже, отримані результати прикінцевого зрізу зросли в обох групах. Однак в ЕГ динаміка цих змін була більш високою, ніж у КГ. В ЕГ цей показник підвищився на 36,8%, достатній – на 23, 2; середній – на 19%, кількість дітей, які виявили рівень нижче середнього, – на 6%; показники низького рівня зменшилися на 73%.

У КГ кількість дітей із високим рівнем сформованості граматично правильного мовлення була вищою на 15%, тобто на 21,8% менше ніж в ЕГ; на достатньому рівні вона зросла на 18%, середньому – на 13%, показники нижче середнього становили 12%, що на 8% менше порівняно з ЕГ. На низькому рівні кількість дітей КГ зменшилася на 48%, що на 25% менше ніж в ЕГ. Отже, результати прикінцевого зрізу довели більш високу ефективність експериментальної методики формування у дітей старшого дошкільного віку граматично правильного мовлення порівняно з тією, що використовувалась у КГ.

Таким чином, дані прикінцевого зрізу, які були отримані після проведення формувального експерименту, підтвердили ефективність обґрунтованої нами методики формування граматично правильного мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Формування граматично правильного мовлення у дошкільнят сприяє засвоєнню практичних знань мови, оволодінню граматичним змістом мови і граматичною правильністю мови.

Під процесом формування граматично правильного мовлення розуміють практичне засвоєння дошкільниками граматичного ладу в морфології, словотворі і синтаксисі, а також їх активне використання.

Серед методів формування граматичної сторони мови у дітей дошкільного віку виокремлюють дидактичні ігри, театралізовані ігри, словесні вправи, розгляд картинок, переказ оповідань і казок. Ці методи також можуть служити прийомами.

Важливу роль у навчанні дітей граматично правильного мовлення мають активні методи навчання, що запобігають помилкам і фокусують увагу дітей на правильній словоформі, слвосполученні і структурі речення.

Вибір прийомів визначається змістом заняття, ступенем новизни матеріалу, мовленнєвими особливостями дітей, їх віком.

Провідними методами навчання граматичним навичкам є зразок, пояснення, вказівка, порівняння і повторення.

Досить результативними були і такі техніки, як створення проблемних ситуацій; створення правильної форми; виправлення помилок; постановка питань особі, яка підказує і оцінює висловлювання; залучення дітей до виправлення помилок; нагадування їм, як правильно говорити.

Основними засобами формування граматично правильного мовлення дошкільнят є::

а) створення сприятливого мовленнєвого середовища, що забезпечує зразки грамотного мовлення, підвищення мовної культури дорослих (вихователів, батьків);

б) спеціальне навчання дітей складним граматичним формам на заняттях;

в) формування граматичних навичок у практиці мовленнєвого спілкування виправлення граматичних помилок.

У ході дослідження були виявлені критерії сформованості граматично правильного мовлення у дітей: активне вживання словотвірних утворень в мові за правилами морфології і словотворення, усвідомлення своєї специфічної ситуації і поза нею, пояснення значення слів, словотвірна деривація, усвідомлення словотворчої семантики. Це дало підставу визначити 5 рівнів сформованості граматично правильного мовлення у дошкільнят, а саме: високий, достатній, середній, нижче середнього, низький.

Оволодіння граматичним ладом рідної мови має певну послідовність: спочатку засвоюється вся модель, усі продуктивні форми в морфології і словотворенні; все нетипове, виняткове, екстраординарне, що порушує правила мовної системи дитини, відкидається, витісняється з мови; поступово мовленнєві зразки цілісно переймаються наслідуванням мовлення тих, хто поруч.

Отримані в ході педагогічного експерименту дані підтвердили ефективність запропонованої методики формування граматично правильного мовлення старших дошкільнят.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Аверихин П. Обучение грамматически правильной речи / П.Аверихин // Дошк. восп. – 1965. – № 6. – С.24-26.
2. Арушанова А.Я. Старшая группа: формирование грамматического строя речи / А.Я.Арушанова // Дошк. воспитание. – 1997. – №1. – С.42-49.
3. Біляєв О.М., Скуратівський Л.Я., Симоненкова Л.О., Шелехова П.Т. Концепція навчання державної мови у школах України / О.М. Біляєв // Дивослово. – 1986. – № 1. – С.16-21.
4. Богуш А.М. Зміст мовленнєвої компетенції дошкільників / А.М.Богуш // Наука і освіта. – 2018. – № 1-2. – С. 19-24.
5. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія та практика / А.М.Богуш – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – 316 с.
6. Богуш А.М. Формування граматичної будови мовлення дітей / А.М.Богуш // Теорія та методика розвитку мовлення дітей: Навч.посібник. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2013. – С.96-103.
7. Большой толковый психологический словарь: В 2 т. / Ребер Артур (Penguin). Том 2 (П – Я): Пер. с англ. – М.:Вече, АСТ, 2010. – 460 с.
8. Бондарко А.К. Виды грамматических значений и смысл / А.К.Бондарко – Л.: Наука, 1988. – 185 с.
9. Вихованець І.Р., Городенська К.О. Теоретична морфологія: Академ. граматика / за ред. І.Р.Вихованця – К.: Думка, 2014. – 390 с.
10. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному віці / Н.В. Гавриш Дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 // Південноукраїнський держ. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – К., 2003. – 428 с.
11. Гвоздев А.К. Формирование у ребенка грамматического строя родного языка: Ч.II / Под ред. С.Я.Абакумова. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. –189 с.
12. Дичківська І.Я. Сучасні педагогічні технології : навчальний посібник / І.Я.Дичківська - Київ : Генеза, 2014. - 342 с.

13. Докулил М.П. Некоторые вопросы о морфологической категории / М.П.Докулил // Вопр. языкознания. – 1977. – № 8. – С. 4-12.
14. Дюнфорт Э. Грамматический строй языка как произведение искусства: Пер. с нем. Л.Погребной. – М.: Парсифаль, 1987. – 234 с.
15. Калмикова Л.О., Харченко Н.О., Дем'яненко С.Я., Порядченко Л.О. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку / Л.О.Калмикова: Монографія. – К.: Вид-во «ПП Медведєв», 2017. – 296 с.
16. Крутій К.А. Діагностика розвитку мовлення дошкільників / К.А.Крутій - Запоріжжя: ТОВ "ЛПІС" ЛТД, 2007. – 208с.
17. Крутій К.А. Словотворчий компонент у структурі мовної здібності дитини дошкільного віку //Актуальні аспекти українського словотвору / За ред. П.Грещука. – Ів.-Франківськ: Рута, 2004. – С.518-523.
18. Крутій К.А. Формування граматичної будови мовлення в дошкільників/ К.А.Крутій – Запоріжжя: ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2005. – 378с.
19. Кубрякова Е.К. Основы морфологического разбора / Е.К.Кубрякова – М.: Наука, 1984. – 239 с.
20. Лурия А.К. Язык и сознание / Под ред. Е.Б.Хомской. – М.: МГУ, 1989. – 230с.
21. Методика розвитку рідної мови та ознайомлення з довідками у дошкільному закладі / За ред. А.М.Богуш. – К.: Генеза, 2002. – 373 с.
22. Методика развития речи дошкольников / Ред. Л.Я.Федоренко, Г.О.Фомичева и др. – М.: Просвещение, 1974. – 256 с.
23. Морфемна структура слова / За ред. Т.К. Грязнухіна, Н.О.Клименко, Л.Я.Комарова та ін. – К.: Плай, 1989. – 243 с.
24. Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови / М.І.Пентилюк – К.: Генеза, 2017. – 186 с.
25. Полєвікова О.Б., Швець Т.А. Витоки словоцентризму мовної освіти дітей 5-7 років в історії зарубіжної педагогічної думки // Педагогічні науки: [зб. наук. праць / ред. В.Л.Федяєва]. – Херсон, 2019. – Вип. 87. – С.40-45.

26. Полевікова О.Б., Шурда Ж.І. Мовленнєва особистість у лінгводидактичному просторі дошкілля // The 12th International conference “Science and society” (June 7, 2019) Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2019. – P.77-87.

27. Словник іншомовних слів / Укл. С.Я.Морозов, Л.Н.Шкаралупа. – К.: Думка, 2012. – 691 с.

28. Соботович Е.К. Структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.К.Соботович – К.: ІЗМН, 1987. – 67с.

29. Смирнова Е.Р. Формирование связности речи старших дошкольников / Е.Р. Смирнова: Дис. канд. пед. наук. – М., 1997. – 153 с.

30. Соботович Е.К. Психолого-педагогические основы коррекции проблем формирования грамматического строя у детей / Е.К.Соботович: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.03. – М., 1974. – 51 с.

31. Сохин Ф.Э. Психолого-педагогические основы развития речи в детском саду / Под ред. Ф.Э.Сохина, О.В.Ушаковой. – М.: Изд-во АПН СССР, 1977. – 134 с.

32. Сохин Ф.Э. О психолингвистическом анализе речи дошкольников / Проблемы изучения речи дошкольника: Сб. научн. трудов / Под ред. О.В.Ушаковой. – М.: Изд-во РАО, 2004. – С.19-23.

33. Сухенко Є. Основи навчання рідної мови: програмно-методичні вказівки для вихователя / Є. Сухенко // Дошкільне виховання. – 1954. – № 3. – С.7–12.

34. Ушакова О.М. Речевое воспитание у дошкольников / О.М. Ушакова: Автореф. д-ра пед. наук: 13.00.06, 13.00.07. – М., 1986. – 42 с.

35. Ушакова О.М. Программа развития речи дошкольников / О.М. Ушакова – М.: ТЦ Сфера, 2011. – 98 с.

36. Федоренко А.П. и др. Методика развития речи дошкольников / А.П.Федоренко – М.: Просвещение, 1987. – 249 с.

37. Федоренко А.П. Закономерности усвоения родной речи / А.П.Федоренко – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.

38. Хрестоматия по теории и методике развития речи дошкольников / сост. : М. Н. Алексеева, В. К. Яшина. – М. : Академия, 2009. – 670 с.

39. Чемортан С.Н. Формирование художественно-речевой деятельности детей дошкольного возраста / С.Н.Чемортан – Кишинев: Штиница, 1996. – 130 с.

40. Щерба Л.Б. Система языка и речевая деятельность / Л.Б.Щерба – Л.: Наука, 1984. – 398 с.

41. Ядешко Б.И. Развитие речи детей от двух до шести лет / Б.И. Ядешко – М.: Просвещение, 1976. – 89 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії, показники та рівні формування граматично правильного мовлення дошкільників (за К.Л.Крутій)

К.Л.Крутій обґрунтувала особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових іменників, відприкметникових прикметників, відприкметникових дієслів та відприкметникових прислівників [16, с.108]. Ми дібрали серії діагностичних завдань, щодо сформованості граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку, які науковцем були об'єднані у 4 блоки:

- Блок А.

Метою блоку є з'ясування рівнів практичного засвоєння правил морфології і способів словотворення відприкметникових іменників дітьми старшого дошкільного віку, які найчастіше вживаються в активному мовленні, а також наявні в пасивному словнику.

Наводимо критерії практичного засвоєння правил морфології, а також способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку [3, с.12].

Критерії практичного засвоєння правил словозміни відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку, зокрема утворення родового, давального, знахідного, місцевого відмінків; використання кличної форми; утворення однини та множини, складання оповідання за малюнками із використанням згаданих деад'єктивів.

Критерії засвоєння правил формування відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку: утворення давального (на прикладі істот, власних імен - 2 слова, неістот – 2 слова), орудного відмінків(2 слова); складання оповідання за малюнками із використанням відприкметникових іменників.

Критерії засвоєння правил словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку: утворення відприкметникових іменників за допомогою суфіксів -ун, -ак, (-як), -ул(я), -ість, -изн(а), -ощ(і).

Наведемо показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку (для кожної серії завдань окремо):

- високий рівень (5 балів) – дитина самостійно виконує всі завдання;
- достатній рівень (4 бали) – дитина 2-3 завдання виконує самостійно, інше – після допомоги дорослого;
- середній рівень (3 бали) – дитина самостійно виконує 2 завдання, 2 – після допомоги дорослого;
- рівень нижче за середній (2 бали) – дитина виконує 1 завдання самостійно, потребує допомоги дорослого перед виконанням інших завдань;
- низький рівень (1 бал) – дитина виконує завдання за допомогою дорослого.

Отже, до високого рівня сформованості граматично правильного мовлення можна віднести реципієнтів, які набрали за всіма виконаними завданнями 15 балів; до достатнього рівня - 14-12 балів; до середнього рівня - 11-9 балів; до нижче середнього – 8-5 балів; до низького рівня – до 4 балів.

Приклади діагностичних індивідуальних завдань із дітьми дошкільного віку подані у додатку А [16, с.133].

- Блок Б.

Метою є з'ясувати вживання й усвідомлення відприкметникових прикметників дітьми старшого дошкільного віку, що найчастіше вживаються в активному мовленні, а також наявні в пасивному словнику

Критерії практичного засвоєння правил словозміни відприкметникових прикметників дітьми дошкільного віку: утворення родового, давального, місцевого відмінків відприкметникових прикметників; утворення однини

та множини відприкметникових прикметників; утворення жіночого, чоловічого та середнього роду.

Критерії засвоєння правил формотворення відприкметникових прикметників: утворення вищого ступеня порівняння відприкметникових прикметників; утворення найвищого ступеня порівняння відприкметникових прикметників; утворення родового, давального, орудного відмінків відприкметникових прикметників; добів прикметників до незмінюваних іменників (2 слова).

Критерії засвоєння способів словотворення відприкметникових прикметників: творення відприкметникових прикметників за допомогою суфіксів –уват-(-юват-), -аст-(-яст-), -ист-, -езн-, утворення відприкметникових прикметників за допомогою префіксів без-, пре-, напів.

Показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових прикметників (для кожної серії завдань окремо) подібні до показників визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку.

Приклади діагностичних завдань подані у додатку Б [16, с.144].

- Блок В.

Метою є визначення рівнів засвоєння граматичних форм способу, часу, виду, стану, особи дієслів та способів творення відприкметникових дієслів дітьми старшого дошкільного віку, що найчастіше вживаються в активному мовленні, а також наявні в пасивному словнику.

Критерії практичного засвоєння правил словозміни відприкметникових дієслів: утворення однини та множини відприкметникових дієслів; утворення жіночого, чоловічого і середнього роду відприкметникових дієслів. Критерії засвоєння правил формотворення відприкметникових дієслів: утворення теперішнього, минулого, майбутнього часу відприкметникових дієслів; утворення відприкметникових дієслів першої,

другої, третьої особи; утворення доконаного та недоконаного відів відприкметникових дієслів.

Критерії засвоєння правил творення відприкметникових дієслів: утворення відприкметникових дієслів за допомогою суфіксів –і-; -ну-; -и-; -ува-; утворення відприкметникових дієслів за допомогою конфіксів о-...-и(ти); з-(с-)...-и(ти); ви-...-и(ти).

Показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових дієслів (для кожної серії завдань окремо) подібні до показників визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку.

Приклади індивідуальних діагностичних завдань подані у додатку В [16, с.153].

- Блок Г.

Метою є з'ясування рівнів практичного засвоєння способів словотворення відприкметникових прислівників дітьми старшого дошкільного віку, які найчастіше вживаються в активному мовленні, а також наявні в пасивному словнику.

Критерії практичного засвоєння способів творення відприкметникових прислівників: утворення за допомогою суфікса –о(-е) відприкметникових прислівників на позначення внутрішніх і зовнішніх ознак когось або чогось; на позначення відношення до часу; на позначення відношення до того, з використанням чого зроблені і функціонують предмети, явища; утворення за допомогою конфікса на-...-о відприкметникових прислівників на позначення внутрішніх якостей когось або чогось; утворення відприкметникових прислівників за допомогою конфікса за...-ки; утворення за допомогою конфікса по-...-ому відприкметникових прислівників на позначення ознак явищ, а також ознаки за відношенням до часу.

Показники визначення рівня засвоєння способів словотворення відприкметникових прислівників дітьми дошкільного віку (для кожної серії завдань окремо) подібні до показників визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку.

Приклади індивідуальних діагностичних занять із дітьми дошкільного віку наведені у додатку Г [16, с.11].

Мета констатувального експерименту – з'ясування кількісного і якісного обсягу вживання дітьми граматичних категорій під час занять із навчання мови і розвитку мовлення (дидактичні ігри), а також у нестимульованому спілкуванні впродовж дня (ігрова діяльність). *Аналіз мовлення* полягав у виявленні особливостей усного мовлення респондентів щодо передачі змісту та сенсу висловлювання за допомогою граматичних засобів.

Передусім *параметрами*, а саме – величинами, що характеризують основні якості процесу [13, с. 492] і зберігають своє постійне значення [12, с.208] ми обрали такі як *словозміна, формотворення, словотворення*. До кожного параметру визначено 7 критеріїв, тобто ознак (мірил) взятих за основу класифікації [12, с.382], за якими і було здійснено обстеження. Критерії та способи обстеження необхідно було уніфікувати як для одержання порівняльних результатів, так і для досягнення необхідної єдності під час опису цих результатів. Для нас було важливо, не втрачаючи інформації, виявити найбільш значущі критерії, тому що під час статистичної обробки фактичних даних надмірна інформація (за конкретним завданням) викривляє результат, який очікується.

Було введено 7-бальну систему оцінювання результатів як загального мовленнєвого розвитку дитини, так і рівня сформованості граматично правильного мовлення. За умов правильного виконання 7 завдань, дитина одержувала 7 балів, тобто 1 бал за кожне завдання. Кожна діагностична методика складалась із трьох серій завдань. За умов

правильного виконання всіх завдань дитина могла одержати 21 бал, а за правильне виконання чотирьох задіяних нами методик – 84 бали.

Так, показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення дітьми дошкільного віку мали такий вигляд: *високий рівень (7 балів)* – дитина самостійно виконує всі запропоновані їй завдання; *достатній рівень (6 балів)* – дитина 5 завдань виконує самостійно, інші 2 – після уточнень з боку дорослого; *середній рівень (5 балів)* – дитина самостійно виконує 4 завдання, 3 – після уточнень з боку дорослого; *рівень, нижче від середнього (4 бали)* – дитина виконує 3 завдання самостійно, потребує уточнень з боку дорослого перед виконанням інших 4 завдань; *низький рівень (3 бали)* – дитина 1-2 завдання виконує самостійно, потребує уточнень з боку дорослого перед виконанням інших 5-6 завдань.

Щоб одержати максимально об'єктивні дані, рівень стартових характеристик (тобто рівень мовлення конкретної дитини) оцінювався нами як низький – 1-й рівень, нижче від середнього – 2-й рівень, середній – 3-й рівень, 4-й рівень – достатній, 5-й рівень – високий.

У дослідженні використані лінгвістичні ігри з казковим сюжетом, у яких герої є наскрізними. Так, для підвищення мотивації до виконання завдань за казковим сюжетом, було використано наскрізних персонажів, які достатньо відомі дітям завдяки дитячим ігровим журналам “Пізнайко” та “Вулик”: борсучок Пізнайко та всі його друзі – білочка Проня, хом’ячок Ласунчик, Стара Ворона, Бджілка Жужка, Крокодил Крокі, Жабка Жанка та інші.

Критерії практичного засвоєння правил словозміни відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку, зокрема, утворення родового, давального, знахідного, місцевого відмінків; використання кличної форми; утворення однини та множини; складання оповідання за малюнком із використанням згаданих деад’єктивів.

Критерії засвоєння правил формотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку: утворення давального (на прикладі істот, власних імен – 2 слова, неістот – 2 слова), орудного відмінків (2 слова); складання оповідання за малюнком із використанням відприкметникових іменників.

Критерії засвоєння правил словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку: утворення відприкметникових іменників за допомогою суфіксів -ун, -ак (-як), -иц(я), -ул(я), -ість, -изн(а), -оц(і).

Ми з'ясували показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових іменників дітьми дошкільного віку (окремо для кожної серії завдань):

високий рівень (7 балів) – дитина самостійно виконує всі запропоновані їй завдання;

достатній рівень (6 балів) – дитина 5 завдань виконує самостійно, інші 2 – після уточнень з боку дорослого;

середній рівень (5 балів) – дитина самостійно виконує 4 завдання, 3 – після уточнень з боку дорослого; рівень,

нижче від середнього (4 бали) – дитина виконує 3 завдання самостійно, потребує уточнень з боку дорослого перед виконанням інших 4 завдань;

низький рівень (3 бали) – дитина 1-2 завдання виконує самостійно, потребує уточнень з боку дорослого перед виконанням інших 5-6 завдань.

Отже, до високого рівня сформованості граматично правильного мовлення було віднесено реципієнтів, які набрали за всіма виконаними завданнями 21 бал, до достатнього рівня – 20-15 балів; до середнього рівня – 14-12 балів; до нижче від середнього – 13-9 балів; до низького рівня до 8 балів.

Критерії *практичного засвоєння правил словозміни* відприкметникових прикметників дітьми дошкільного віку: утворення родового, давального, місцевого відмінків відприкметникових прикметників; утворення однини та множини відприкметникових прикметників; утворення жіночого, чоловічого і середнього роду відприкметникових прикметників.

Критерії *практичного засвоєння правил формотворення* відприкметникових прикметників дітьми дошкільного віку: утворення вищого ступеня порівняння відприкметникових прикметників; утворення найвищого ступеня порівняння відприкметникових прикметників; утворення родового, давального, орудного відмінків відприкметникових прикметників; добір прикметників до незмінюваних іменників (2 слова).

Критерії *засвоєння способів творення* відприкметникових прикметників дітьми дошкільного віку: утворення відприкметникових прикметників за допомогою суфіксів *-уват-(-юват-); -аст-(-яст-); -ист-; -езн-;* утворення відприкметникових прикметників за допомогою префіксів *без-; пре-; напів-*.

Також зазначимо показники визначення рівня практичного засвоєння правил морфології та способів словотворення відприкметникових прикметників дітьми дошкільного віку (окремо для кожної серії завдань): *високий рівень* (7 балів) – дитина самостійно виконує всі запропоновані їй завдання; *достатній рівень* (6 балів) – дитина 5 завдань виконує самостійно, інші 2 – після уточнень з боку дорослого; *середній рівень* (5 балів) – дитина самостійно виконує 4 завдання, 3 – після уточнень з боку педагога; *рівень, нижче від середнього* (4 бали) – дитина виконує 3 завдання самостійно, потребує уточнень з боку вихователя перед виконанням інших 4 завдань; *низький рівень* (3 бали) – дитина 1-2 завдання виконує самостійно, потребує уточнень з боку педагога перед виконанням інших 5-6 завдань.

Отже, до високого рівня сформованості граматично правильного мовлення було віднесено реципієнтів, які набрали за всіма виконаними завданнями 21 бал, до достатнього рівня – 20-15 балів; до середнього рівня – 14-12 балів; до нижче від середнього – 13-9 балів; до низького рівня до – 8 балів.

ДОДАТОК Б

Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових іменників

Блок А

Мета: з'ясувати вживання та розуміння іменників із різним семантичним значенням.

Заняття 1

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, утворених під час словозміни відприкметникових іменників: кличної; однини та множини; родового, давального, знахідного, місцевого відмінків.

Умовні скорочення: ПВ - прогнозована відповідь.

Хід заняття:

Експериментатор: Одного літнього ранку борсучок Пізнайко прокинувся в своєму м'якому ліжечку, подивився у віконечко і побачив на небі хмарки, які інколи набігали на сонечко. Потім Пізнайко відчинив фіранку і відчув подих прохолодного вітру. Він зрозумів, що зовсім скоро доведеться прощатися з чудовим, теплим і ласкавим літом і зустрічати осінь, яка принесе дощі та холод.

Слід сказати, що Пізнайко та його друзі - білочка Проня, хом'ячок Ласунчик та Стара Ворона - дружили з усіма сестрами - порами року - холодною, як Снігова Королева, Зимою, красунею з рожевими щічками Весною, золотоволосою Осінню. Проте з чотирьох сестер найбільше їм подобалась сестричка на ім'я Літо, адже вона найвеселіша, найцікавіша, разом із нею можна бігати, стрибати, плавати в ставку і просто гуляти лісом, милуючись навколишньою красою і слухаючи чарівний спів пташок.

- Як можна розстатись з найулюбленішою подружкою, не попрощавшись із нею, - подумав Пізнайко. - Треба організувати прощання з Літом, щоб наступного року воно швидше завітало до нас.

Пізнайчина ідея сподобалась його друзям, тому було вирішено кожному приготувати подарунки для Літа, а потім урочисто їх вручити.

Пізнайко вирішив написати портрет Літа, Ласунчик – заготовити їстівні припаси, які згодяться їхній подружці та її сестрам холодної пори, Стара Ворона – подарувати Велику книгу казок, а Проня – спекла смачний пиріг.

1 серія. Спочатку вона змісила тісто, для чого змішала масло, борошно та жовтки з яєць, збиті з цукром.

Отже, білочка Проня, коли місила тісто, використовувала лише частину яйця, яка називається ... (ПВ - жовток), а якщо в тісто клалися ці частини з кількох яєць, їх можна назвати ... (ПВ – жовтки). Потім вона підготувала начинку з яблук та груш, розкотала тісто і зробила пиріг. Поки він доходить у духовці, спробуй відповісти на мої запитання.

Ти пам'ятаєш, що в тісто Проня додала жовток. Як ти гадаєш, завдяки чому тісто пирога стає жовтим? (ПВ – завдяки жовтку). А без чого тісто пирога не буде жовтим? (ПВ – без жовтка). Що треба покласти в тісто, щоб пиріг був жовтим? (ПВ - жовток). На чому краще замішувати тісто, щоб воно було жовгим? (ПВ – на жовтці).

Поки ти виконував вправи, пиріг уже підрум'янився, тому слід покликати Проню, щоб вона його дістала. Поклич, будь ласка, білочку Проню. (ПВ – білочко Проню, дістань пиріг із духовки).

Відтепер я хочу показати тобі малюнок, на якому зображено, як білочка Проня готувала пиріг. Спробуй описати цей малюнок.

2 серія. Раптом хтось постукав у двері охайного будиночка, у якому мешкала білочка Проня.

- Хто там? – запитала Проня.

- Це я, зайчик Біляк, - почулося із-за дверей.

Зайчик Біляк був одним із друзів наших старих знайомих - борсучка Пізнайка, хом'ячка Ласунчика, білочки Проні та Старої Ворони. У лісі його називали Зайчиком - знайчиком, адже він багато читав і носив великі

окуляри, які час від часу падали з його маленького носика. Деякі мешканці лісу поговорювали, що окуляри зайчик Біляк носить лише для солідності. Мабуть, це так і було, але без окулярів нашого Зайчика уявити собі просто неможливо.

- Доброго дня тобі, ріднесенька подружко Проню! – радісно промовив зайчик Біляк, коли Проня відчинила двері. Проходжу я мимо твого будиночка і гадаю, що ж таке смачненьке тут готується. Ось вирішив зайти, – хитренько посміхнувся зайчик, поправляючи великі окуляри.

Поки білочка Проня пояснює зайчику Біляку нагоду, з якої було приготовано пиріг, спробуй виконати запропоновані завдання та відповісти на запитання. На малюнку з одного боку зображено зайця Біляка, а з іншого – кілька зайців, дуже схожих на нашого Біляка. Покажи де зображений зайчик Біляк, а, де – зайчики Біляки.

Знайди правильну відповідь серед запропонованих варіантів:

Коли друзі обговорювали, як вони будуть прощатися з Літом, із ними не було їхнього друга ... (зайчика Біляка, зайчиком Біляком). Білочка Проня відчинила двері свого будиночка і побачила ... (зайчика Біляка, зайчику Біляку). Білочці Проні сподобався квітчастий піджак на ... (зайчику Біляку, зайчиком Біляком). Білочка Проня спекла смачний пиріг для Літа і розповіла про це (зайчику Біляку, зайчикові Білякові, зайчика Біляка). Білочка Проня запросила зайчика Біляка на прощальну зустріч із Літом: ходімо з нами ... (зайчику Біляче, зайчик Біляк).

Відтепер я розповім тобі невелике оповідання за малюнком, де зображено зустріч білочки Проні та зайчика Біляка, а ти слухай уважно, і якщо помітиш помилки, спробуй їх виправити.

3 серія. Ось і настав час прощання з Літом. Кожен із друзів урочисто вручив свій подарунок наймилішій із сестер - пір року, а вона подарувала їм віршик Володимира Орлова:

– Літо, що мені готуєш?

Що на спомин подаруєш?

– Подарую, – каже літо, –
 Сонячне тепло і квіти!
 В небі – райдугу-дугу
 І ромашки на лузі.
 – Що іще даси мені?
 – Дзвін джерельний в тиші,
 Сосни, клени і дуби,
 І суниці, і гриби,
 Солов'я, що всіх чарує,
 Ще й зозулю подарую.
 Хай на дереві високім
 Накує вам довгі роки.

Потім усі разом сіли пити чай з духмяним пирогом, який так старанно пекла білочка Проня. Поки наші друзі прощаються з Літом, спробуй виконати завдання і відповісти на запитання.

На столі, за яким сиділи Пізнайко, Проня, Ласунчик, Стара Ворона, Біляк і Літо, було багато красивого посуду: для чаю - чашки, для пирога - тарілочки, для цукру ... (ПВ – цукорниці), а якщо одна ємність для цукру, то ... (ПВ – цукорниця).

Проте з одного боку столу, там, де сидів Пізнайко, не було ємності для цукру, тобто ... (ПВ – цукорниці). Тому Пізнайко попросив, щоб йому подали ... (ПВ – цукорницю). Красиві квіти та яскравий метелик були зображені на... (ПВ- цукорниці).

Пізнайко та всі його друзі пили солодкий чай завдяки ... (ПВ - цукорниці). Якщо ти покличеш Пізнайка, Проню, Ласунчика, Біляка, Стару Ворону, які зібралися за святковим столом, кожен із них посміхнеться тобі ось із цього малюнка.

Спробуй скласти розповідь за цим малюнком (експериментатор пропонує малюнок). Нарешті Літо попрощалося зі своїми лісовими друзями. Час чекати Осені.

Заняття 2

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, *утворених під час формотворення* від прикметникових іменників: давального відмінка істот і неістот та орудного відмінка.

Хід заняття:

Експериментатор: Одного сонячного теплого ранку, коли борсучок Пізнайко снідав у своїй затишній кухні, хтось постукав у двері його будинку.

– Хто там? – запитав Пізнайко.

– Це я - поштар вовчик Вовченко, - почувсь голос із-за дверей. - Я приніс тобі телеграму, яка надійшла із сусіднього лісу від верблюденяти Весельчака.

Борсучок відчинив двері, подякував Вовченку за швидку доставку і почав читати телеграму, у якій верблюденя Весельчак повідомляв, що захворів, тому просить Пізнайка, щоб він навідався до нього. Стурбований борсучок швиденько почав збиратися в подорож до сусіднього лісу.

1 серія. Поки Пізнайко вирішує, що взяти йому в дорогу, спробуй відповісти на моє запитання.

Кому адресована телеграма, яку приніс поштар вовчик Вовченко? ... (ПВ - борсучкові Пізнайкові).

Поки нас із тобою не було в будиночку борсучка Пізнайка, він устиг зібрати валізу і міркував, що б узяти на гостинець хворому другові. "Візьму, мабуть, ось ці смачненькі сирники та картопляники, які я приготував сьогодні вранці", – подумав Пізнайко.

Він знайшов дві невеликі каструльки, в одну акуратно поклав сирники, в іншу – картопляники.

Коли борсучок готував сирники та картопляники, він приділяв багато уваги чому?... (ПВ - сирникам та картопляникам), мабуть тому зараз він

милувався кожним... (ПВ - сирником та картопляником). Кому готував гостинці борсучок Пізнайко? ... (ПВ - верблюденяті Весельчакові).

Відтепер подивись, будь ласка, на малюнок, де зображено, як борсучок Пізнайко готується до подорожі, та спробуй скласти оповідання. (ПВ - На малюнку зображено борсучка Пізнайка, який збирається у подорож до сусіднього лісу. В тому лісі живе його друг верблюденя Весельчак.

Зараз він захворів і тому запросив свого друга - веселого, турботливого Пізнайка навідатися до нього.

Пізнайко був дуже стурбований тим, що захворів його друг, тому він одразу вирішив прийти йому на допомогу. Справжні друзі завжди так чинять.

Коли борсучок готувався до подорожі, він спочатку склав валізу, а потім - гостинці для Весельчака. Борсучок вирішив пригостити свого друга верблюденя сирниками та картопляниками, які сам приготував. Пізнайко сподівався, що такі смачні блюда сподобаються Весельчакові).

2 серія. Поки ти складав розповідь, борсучок Пізнайко вже дістався сусіднього лісу та зараз підходить до будинку верблюденяти Весельчака. Борсучок кілька разів постукав у двері, але їх ніхто не відчинив, тоді Пізнайко натиснув на ручку дверей, і ось він уже в кімнаті, де на дивані лежав його хворий друг – верблюденя Весельчак.

Що сталося з веселим та смішливим верблюденям? Зараз він був зовсім не схожий на себе – сумний і мовчазний.

– Що з тобою, мій милий друже? - співчутливо запитав Пізнайко.

– Погано себе почуваю, - жалісно відповів Весельчак.

– Я викличу лікаря, щоб він оглянув тебе, – промовив борсучок.

Досвідчений лікар досить довго оглядав верблюденя і, нарешті, сказав, що його хвороба називається лінь, а найефективнішими ліками проти неї є фізкультура та добрі справи.

Коли лікар пішов, Пізнайко спочатку вирішив розсмішити свого друга і прочитав йому ось такого віршика:

Ти знаєш, було це в савані

– Розлігся верблюд наливані.

– Савана – не спальня!

В савані не можна

Лягти на дивані!

– І все ж якось раз у савані

Ліг спати верблюд на дивані!

Він просто не знав, що в савані

Не можна лягти на дивані.

(В. Орлов)

– Цей вірш не про мене, адже я не в савані, – пробуркотів верблюд.

– Звичайно, не про тебе, а про незнайомого нам верблюда на ім'я Лінивець, – погодивсь Пізнайко. - Я не хочу, щоб ти став Лінивцем, тому пропоную тобі встати з дивана і зробити гімнастику.

Спочатку Весельчак робив вправи неохоче, але поступово його рухи ставали енергійніші, в очах з'явивсь блиск.

– Мені стає все краще й краще, - радісно промовило верблюденя Весельчак.

– Це - чарівні вправи, які надають організму сили і бадьорості, – весело й трохи хитро відповів Пізнайко.

Коли із вправами було покінчено, щічки в нашого верблюденяти були рум'яними, він із вдячністю дивився на свого друга. Раптом його погляд упав на квіти, яких було багато на підвіконні.

– Мої бідні квіти, я забув полити вас, і ви вже почали жовкнути, – сумно вимовив Весельчак. – Будь ласка, вибачте мені, зараз я поллю кожную з вас, щоб жоден листочок більше не пожовтів.

Верблюденя узяло поливальницю і турботливо обійшло кожную квіточку.

Поки Пізнайко закінчує лікування свого друга, спробуй відповісти на запитання та виконати вправи.

Знайди правильну відповідь серед запропонованих варіантів:

Хвороба Весельчака називалась лінь, і борсучок Пізнайко вирішив допомогти верблюденяті ... (Лінивцеві, Лінивцю, Лінивцем). Верблюденя Весельчак був вдячний своєму другові - борсучкові (Мудрецеві, Мудрецю, Мудреця). Він не переставав дивуватися ... (веселошам і мудрошам, веселошами та мудрошами) Пізнайка. Весельчак пишався ... (веселошами і мудрошами, веселошам і мудрошам) свого друга.

Відтепер я розповім тобі невелике оповідання за малюнком, де зображено, як борсучок Пізнайко і верблюденя Весельчак роблять гімнастику, а ти слухай уважно, і якщо помітиш помилки, спробуй їх виправити.

На малюнку зображено двох друзям ... (ПВ – друзів) – борсучка Пізнайка і верблюденя Весельчака. Пізнайко намагається допомогти своєму другом ... (ПВ - другові, другу) вилікуватися від хвороби, яка називається лінь. Борсучок дібрав кілька вправам ... (ПВ - вправ), які за ним намагається виконувати і верблюденяті... (ПВ - верблюденя). Нелегко виконувати вправи Весельчаком ... (ПВ - Весельчакові, Весельчаку), але він дуже старається, тому його хворобі ... (ПВ - хвороба) потихеньку відступає. Хороший рецепту ... (ПВ - рецепт) виписав лікар верблюденяті Весельчакові.

3 серія. Ось і знову верблюденя можна назвати справжнім Весельчаком, а ще Спритником і трохи Хитриком.

Чому Спритником? Тому що після того, як борсучок вилікував верблюденя, ніхто спритніше нього не бігав і не стрибав.

А чому Хитриком? Спробуй здогадатися сам.

І знову до тебе кілька запитань.

Борсучок вилікував від лінощів верблюденя, якого останнього разу ми назвали Спритником і Хитриком.

Отже, Пізнайко допоміг *кому?*... (ПВ – Спритникові, Спритнику і Хитрикові, Хитрику). Верблюденя виглядало таким радісним, адже не було меж *чому?* Його багатьом ... (ПВ - радощам). Верблюденя Весельчак пишалося своїми *чим?* ... (ПВ – радощами). На честь подолання хвороби було вирішено спекти пиріг. І ось вже ароматні пахощі лоскочуть носики наших друзів. А вони чому радіють? ... (ПВ - пахощам). Пишаються *чим?*... (ПВ - пахощами).

Відтепер спробуй скласти розповідь за малюнком, на якому зображено, як друзі святкують одужання верблюденяти Весельчака. (ПВ - На малюнку зображено борсучка Пізнайка та верблюденя Весельчака. Друзі святкують одужання Весельчака, у якого була хвороба на ім'я лінь. Коли Весельчак одужав, Пізнайко став звати його Хитриком і Спритником. Пізнайко вилікував верблюденя і тепер у друзів багато радощів, пов'язаних із цією подією, і верблюденя усміхаються один одному і пахощам від пирога).

Ще кілька днів Пізнайко гостив у свого друга, а потім вирушив додому.

Заняття 3

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання відприкметникових іменників, утворених за допомогою суфіксів *-ун-, -ак- (-як-), -иц(я), -ул(я), -ість, -изн(а), -оц(і)*.

Хід заняття:

Експериментатор: Сьогодні я хочу ближче познайомити тебе і одним із друзів борсучка Пізнайка. А з ким - здогадайся сам.

Цілий день жує хом'як,

не насититься ніяк.

Бідолаха їсть до поту:

ось яку знайшов роботу.

(В. Орлов)

Так, хом'як у цьому віршику схожий на Пізнайчи ного друга Ласунчика.

1 серія. Спробуємо разом намалювати словесний портрет хом'ячка Ласунчика. Хоча кращий друг борсучка Ласунчика любить пожувати щось смачненьке, він – скромний і дотепний, тому можна сказати, що характерними рисами Ласунчика є скромність і... (ПВ - дотепність), а ще він веселий і добрий, на таких говорять: весельчак і ... (ПВ -добряк).

Мабуть тому хом'ячок не любить недобрих звірят, йому подобаються веселі. Отже, ми впевнено говоримо, що він не любить грубощі, Ласунчикові подобаються ... (ПВ - веселощі). Багато звірят у лісі, особливо маленьких, вони дуже капризні, а наш хом'ячок Ласунчик не капризує, він хороший, а значить не капризуля, а справжній ... (ПВ – хорошуля).

Будиночок хом'ячка такий чистий і чепурний, що не можна не назвати нашого друга чистун і ... (ПВ - чепурун). У будиночку дуже чиста, затишна та світла кімната. Якби вона була темна, ми б назвали її темниця, а якщо ця кімната така світла, назвемо не темниця, а ... (ПВ – світлиця). Якби на кухні хом'ячка Ласунчика було багато пилу, вона була б сірою. Ми б тоді казали, що на Ласунчиковій кухні цілковита сіризна. Проте ця кухня така біла, що там не сіризна, а чистісінька ... (ПВ – білизна).

2 серія. Я продовжуватиму описувати хом'ячка Ласунчика, а ти спробуй пояснити значення тих слів, які будуть мною використані. Характерною рисою хом'ячка є лагідність ... (ПВ – це означає, що хом'ячок лагідний, добрий, беззлобний, добросердечний), ще на нього можна сказати, що він смільчак... (ПВ - сміливий, безбоязний, хоробрий), а ще - здоровуля ... (ПВ - здоровий, ніколи не хворіє). Найближчі друзі точно знають, який він ласун ... (ПВ – полюбляє солодке), кращого подарунка для хом'ячка немає, ніж цукерки в цукерниці ... (ПВ – вазочка для цукерок). Якщо хтось дарує Ласунчикові цукерки чи інші солодощі, для нього це справжні радощі ... (П В - Ласунчик стає радісним).

Пам'ятаєш, ми казали, що на кухні в хом'ячка справжня білизна, адже там дуже чисто і є білі шафи, а ось у вітальні багато жовтих речей – світлі

меблі, жовті килимки на підлозі, жовті світильники, картини в дерев'яних рамках.

3 серія. Продовжимо писати разом портрет хом'ячка Ласунчика. Ми вже називали такі риси, як дотепність і лагідність, окрім цього Ласунчик кмітливий, тому ще однією рисою його характеру є... (ПВ -кмітливість). І веселощі, і радощі - усе це буває в Пізнайчиного друга, але ж не забувай, що він мудрий, тому в нього є й ... (ПВ – мудрощі). Пам'ятаєш, ми говорили, який хом'ячок хорошуля та здоровуля, тому що ніколи не хворіє і не капризує, але друзі впевнені, що він дуже красивий, а тому досить часто називають Ласунчика... (ПВ - красуля) і люблять за те, що він чепурун і хазяїн хороший, а значить... (ПВ– хорошун).

Відтепер повернемося до будиночка хом'ячка Ласунчика, де на кухонному столі разом із цукерницею завжди стоїть вазочка для цукру, або ... (ПВ - цукорниця).

А ось і спальня хом'ячка – голубі шпалери, голубі порт'єри, голубе покривало на ліжечку. Якщо в кухні – білизна, в гостинній кімнаті - жовтизна, то у спальні - ... (ПВ - голубизна). Сьогодні ми ближче познайомилися з одним із друзів борсучка Пізнайка – хом'ячком Ласунчиком. Слід сказати, що в хом'ячка багато друзів – і Стара Ворона, і білочка Проня, і вовчик Вовченко, і брати Біляк і Стрибун, і крокодил Крокі, і ще багато-багато звірят, які живуть не тільки в цьому, а і в сусідньому лісі. Саме тому в затишному будиночку Ласунчика завжди так багато гостей, які завжди радіють його чеснотам."

Додаток В

Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових прикметників

Блок Б

Мета: з'ясувати вживання та розуміння прикметників із різним семантичним значенням.

Заняття 1

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, утворених під час *словозміни відприкметникових прикметників* жіночого, середнього й чоловічого роду; однини та множини; родового, давального, місцевого відмінків.

Хід заняття:

Експериментатор: "Одного разу борсучка Пізнайка, білочку Проню, хом'ячка Ласунчика та Стару Ворону запросили до себе на День народження сестрички Сороконіжки. Ми з тобою ще не знайомі з цими приятелями наших друзів, тому я хочу розповісти про них більш докладно.

Проте спочатку з'ясуємо, які ж подарунки приготували друзі іменинницям?

Білочка Проня спекла свій знаменитий пиріг, Ласунчик зварив абрикосового варення, адже він знав, що сестричкам Сороконіжкам воно дуже подобається.

Вигадник Пізнайко склав ось такого гумористичного віршика:

До світанку на доріжки

Вибігли сороконіжки.

Щоб до школи не спізнитись,

Щоб заздалегідь з'явитись,

Всіх раніше повставали,

Ліжечка позастеляли.

Кожна взула без підків

Сорок гарних чобітків.

Та й біжать до школи рано,

На ходу жують сніданок.

Ось у клас вони з'явилися,

На годину запізнились. їх питають:

- Де ви були?

Чи про школу ви забули? Чи проспали?

- Не проспали.

- Ви гуляли?

- Не гуляли.

На порозі ми з дороги

Витирали свої ноги.

А Стара Ворона написала портрет іменинниць.

1 серія. Ось ця картина. Подивись на неї уважно, спробуй виконати запропоновані завдання і відповісти на запитання. Тут ти бачиш Сороконіжок у чобітках.

Якщо чобіток узутий на ліву ногу, ми говоримо, що це лівий чобіток, а якщо на праву? ... (ПВ – правий чобіток). Якщо ж багато лівих ніжок, то взуті на них чобітки будуть ліві, а якщо багато правих ніжок, то взуті на них чобітки будуть ... (ПВ – праві).

Одна із сестричок намальована до нас лівим боком, а інша – правим. Уважно подивись на ту, яка намальована правим боком, і спробуй відповісти на запитання.

Який бік цієї Сороконіжки ми бачимо краще? ... (П В-правий бік). Яке око нам підморгує? ... (ПВ - праве око). Яка щічка рожевіє? ... (ПВ - права щічка). Відтепер подивись на Сороконіжку, розташовану до нас лівим боком. Якого боку цієї Сороконіжки ми не бачимо? ... (ПВ - правого боку). Якому вухку Сороконіжки не можемо заспівати пісеньку, адже ми його не бачимо? ... (ПВ - правому вухку). На якому чобітку Сороконіжки ми не можемо домалювати гудзик? ... (ПВ – на правому чобітку).

2 серія. Ти вже побачив, що наші нові знайомі - сестрички Сороконіжки дуже схожі одна на одну, в них навіть імена однакові, в Сороконіжок таке буває, а ще вони обидві дуже добрі. Подивись, будь ласка, на картину, яку написала Стара Ворона, і покажи мені, де добра Сороконіжка, а де – добрі Сороконіжки.

А зараз спробуй виконати запропоновані завдання і відповідати на запитання. Добери потрібне слово до запропонованих мною: добра *хто?* ... (ПВ - Сороконіжка, білочка Проня, Стара Ворона), добрий *хто?* ... (ПВ – хом'ячок Ласунчик, борсучок Пізнайко), добре *що?*... (ПВ – серце, ставлення).

Відтепер знайди правильну відповідь серед запропонованих варіантів.

Не можна прожити жодного дня, не сказавши ... (доброго слова, добре слово). Радій кожному ... (доброму слову, добрим словом). Спасибі тобі на ... (доброму слові, доброго слова).

3 серія. Крім того, що сестрички Сороконіжки були дуже добрими, їх вважали і веселими. Якби веселою була лише одна із сестричок, ми могли б сказати ... (ПВ - весела Сороконіжка), а обох назвемо ... (ПВ – веселі Сороконіжки).

Отже, наші сестрички Сороконіжки веселі, бо вирости вони веселій родині. Тому яка їхня мама? ... (ПВ - весела мама), тато? ... (ПВ – веселий тато), а їхнє життя? ... (ПВ - веселе життя). Тепер ще рі» подивися на картину, яку написала Стара Ворона, і спробуй відповідні на запитання.

На картині зображено веселих сестричок Сороконіжок. А кого з цієї веселої родини ми не бачимо на картині? ... (ПВ – веселої мами, веселого тата).

Поки ми з тобою розмовляли, наші друзі вже опинилися на порозі будинку веселої родини Сороконіжок. їх чекає веселе свято. Кожного гостя привітно зустрічали *де?*.. (ПВ - на веселому святі), наші друзі раділи *чому?*... (ПВ – веселому святу).

Ось ми і познайомилися із сестричками Сороконіжками та їхньою веселою родиною. Не будемо заважати святу, яке відбувається в гостинному будинку, а веселі історії про пригоди наших нових знайомих ще попереду.

Заняття 2

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, утворених під час *формотворення відприкметникових прикметників*: вищого та найвищого ступенів порівняння; родового, давального, орудного відмінків; а також вживання прикметників з іменниками, які не змінюються.

Хід заняття:

Експериментатор: Хочеш відгадати, про кого я розповідатиму тобі сьогодні? Тоді уважно слухай віршика.

— Ти чому такий зелений, крокодиле?

Може, жабки так тебе позеленили?

– Ні! Якщо вже вам по-чесному сказати,

Я такий, бо не встигаю дозрівати.

(В. Орлов)

Так, так, річкою, яка протікала в лісі, на гостини до борсучка Пізнайка та всіх його друзів приплив крокодил. Майже всі лісові жителі прибігли на берег ріки, щоб познайомитися із заморським гостем.

Слід сказати, що крокодил був гречним, зі всіма, хто до нього підходив, він увічливо вітався, а потім повідомляв, що його ім'я - крокодил Крокі. Також борсучкові Пізнайкові та його друзям стало відомо, що їхній новий знайомий ще зовсім молодий, навіть маленький, крокодил, у якого є мама Крокетта і татусь Крокот.

1 серія. – Який же ти довгий! – здивовано замітив заєць Біляк. – У твоєму віці крокодили дещо коротші, - авторитетно додав він, бо щойно закінчив читати книжку про крокодилів.

– Ніякий я не довгий, я нормальний, – відповів крокодил Крокі.

– Моя мама Крокетта ще ... (ПВ - довше), а ось мій тато Крокот такий довгий, що про нього можна сказати... (ПВ – найбільш довгий, найдовший).

Проте нашим друзям здавалося, що Крокі дуже довгий, адже раніше їм ніколи не доводилося спілкуватися з крокодилами. Поки борсучок Пізнайко та інші мешканці лісу продовжують знайомство з довгим крокодилем Крокі, спробуй відповісти на мої запитання і виконати вправи.

Хто завітав на гостини до борсучка Пізнайка та його друзів? ... (ПВ – довгий крокодил Крокі). Кого раніше ніколи не бачили мешканці лісу? ... (ПВ – довгого крокодила Крокі). Кому були дуже раді мешканці лісу? ... (ПВ – довгому крокодилові Крокі). Ким були здивовані мешканці лісу? ... (ПВ – довгим крокодилем Крокі). У крокодила Крокі на шиї було намотано довге жовте кашне з китицями, яке спочатку не помітили його нові друзі, а потім їм так сподобалося те довге жовте кашне.

Чого спочатку не помітили нові друзі крокодила Крокі? ... (ПВ- довгого жовтого кашне). Чому здивувались мешканці лісу? ... (ПВ- довгому жовтому кашне). Чим пишався крокодил Крокі? ... (ПВ - довгим жовтим кашне). На чому були китиці? ... (ПВ - на довгому жовтому кашне).

2 серія. Крокодил Крокі продовжував розповідати новим знайомим про свою сім'ю та місце, де він живе. До речі, Крокі показав мапу, де було зображено три ріки: широку, трохи ширшу та найширшу і повідомив, що їхня сім'я – він, а також його матуся Крокетта і татусь Крокот, живуть біля найширшої ріки.

Ось ця мапа. Спробуй показати широку, дещо ширшу та найширшу ріки. Відтепер знайди правильну відповідь серед запропонованих варіантів:

У лісі, де мешкали борсучок Пізнайко та його друзі, не було ... (ПВ - широких річок, широким річкам). Мешканці лісу зраділи б ... (ПВ -

широким річкам, широкими річками). Вони навіть пишалися б ... (ПВ - широкими річками, широких річок).

Проте в лісі, на думку сестричок Сороконіжок, не вистачало не тільки широких річок, а й широкого сірого шосе, по якому їм було б зручно пересуватися. Знову спробуй знайти правильну відповідь серед запропонованих варіантів:

Чого не вистачало в лісі, на думку сестричок Сороконіжок? ... (ПВ - широкого сірого шосе, широке сіре шосе). Чому б зраділи сестрички Сороконіжки? ... (ПВ - широкому сірому шосе, широке сіре шосе). Чим би здивували сестрички своїх подружок із сусіднього лісу?... (ПВ - широким сірим шосе, широке сіре шосе). На чому б Сороконіжки відпочивали разом зі своїми подружками із сусіднього лісу? ... (ПВ – на широкому сірому шосе, широке сіре шосе).

3 серія. – Чи не пригостити нашого гостя чимось смачненьким? – звернувся до своїх друзів борсучок Пізнайко.

– Я навіть не знаю, – чемно відповів крокодил Крокі, – адже я не звичний до вашої їжі.

– Ми пригостимо тебе такими смачними солодощами, яких ти ніколи не куштував, – пообіцяв хом'ячок Ласунчик. – І вони тобі обов'язково сподобаються.

Подивись, скільки смачного! Ось – пісочне печиво. Воно дуже ... (ПВ - смачне), але мені більше подобаються бісквітні тістечка. Вони, на мій погляд, дещо ... (ПВ -смачніші). Проте найбільше мені подобаються заварні тістечка, які серед усіх солодоців ... (ПВ – найсмачніші).

Тістечка та печиво сподобалися крокодилу Крокі, він говорив, що в своєму житті він не куштував нічого більш смачного, ніж ті ласощі.

Знову запитання до тебе.

Чим же пригощали гостя мешканці лісу? ... (ПВ – смачними тістечками й печивом). Чого ніколи в своєму житті не куштував крокодил

Крокі ... (ПВ – смачних тістечок і печива). Чому зрадів крокодил Крокі? ... (ПВ – смачним тістечкам і печиву).

Проте, крім тістечок і печива, крокодилові Крокі було запропоновано скуштувати какао, яке дбайливо зварила білочка Проня. Звичайно, нові друзі здивували Крокі цим напоєм, який був для крокодила новиною.

З яким задоволенням гість пив смачне гаряче какао!

Поки крокодил Крокі насолоджується ласощами і веде бесіду з численними мешканцями лісу, спробуй відповісти на запитання.

Чим так пишалася білочка Проня, адже вона його приготувала? ... (ПВ - смачним гарячим какао). Чого раніше ніколи не пив крокодил Крокі? ... (ПВ – смачного гарячого какао). Чому так здивувався? ... (ПВ – смачному гарячому какао). На чому була смачненька пінка? ... (ПВ – на смачному гарячому какао).

– Який цікавий день, – подумав крокодил Крокі, допиваючи какао і доїдаючи тістечка. – Скільки сьогодні в мене з'явилося нових друзів. Як це добре – мандрувати. Проте час повертатися до татуса та матусі, адже вони будуть хвилюватися.

Попрощавшись із новими друзями і подякувавши їм за теплу зустріч, крокодил Крокі поплив додому. Деякий час звірята ще бачили його яскраве жовте кашне, але потім і його не стало видно.

Заняття 3

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання відприкметникових прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-уват-, -аст- (-яст-), -ист-, -езн-*, префіксів *пре-, без-, напів*.

Хід заняття:

Експериментатор: Сьогодні я хочу розповісти тобі історію, як і трапилася ще з одним другом борсучка Пізнайка – цуценям Таппі. Колись цуценя розповіло цю історію борсучкові, якому вона гаї сподобалась, що він склав вірша. Отже, історія у віршах. Послухай, будь ласка, її уважно і

спробуй запам'ятати всіх тварин, які тут згадуватимуться (читається вірш В.Орлова).

Хто, крім цуценя Таппі, згадується у цьому вірші? (ПВ – квочка, коза, свинка та кішки). Відтепер спробуй скласти словесний портрет Таппі та всіх знайомих, які намагалися йому допомогти.

/ серія. Ішов сумний Таппі дорогою і здавалося йому, що сил більше немає, та й радості більше не залишилося, значить він зовсім безсилий та ... (ПВ -безрадінний). Здавалося, що одяг цуценяти сумував разом із ним. Одяг на Таппі не був брудний або короткий, але все ж такі трохи бруднуватий і ... (ПВ - короткуватий). Слід сказати, що це зовсім не схоже на наше завжди чистеньке й чепурненьке цуценя.

Кого зустрів Таппі біля тиночка? (ПВ - квочку). Квочка була в красивих червоних чоботях, яскравій спідниці та ошатній кофтині. Квочці дуже хотілося допомогти цуценяті, адже вона була така добра та мудра, що її знайомі говорили про неї: предобра та ... (ПВ – премудра). Проте з цього нічого не вийшло. Пригадай, кого довелося зустріти Таппі біля річки. (ПВ – козу). Коза мала славу великої модниці, адже кожного дня змінювала наряди. Сьогодні вона була в строкатій сукні та вузьких черевичках на високих підборах. Голова кози була красиво пов'язана зеленим прозорим шарфом, який вона сама називала так: мій улюблений зеленистий та ... (ПВ – прозористий) шарф. Дуже хотілося козі, щоб Таппі загавкав, але й вона не змогла допомогти цуценяткові. Хто ж наступний зустрівся нашому другові? (ПВ – свинка).

У брючному костюмі, темних окулярах і капелюсі вона відпочивала з книгою біля великої калюжі. Свинка була досить начитаною особою і багато чого знала, тому цілком була впевнена, що найкращий відпочинок – біля води.

Калюжа, яку вона собі облюбувала, була така велика й глибока, що правильніше було б сказати не велика, а величезна, не глибока, а ... (ПВ – глибочезна). Свинці було жаль бідного Таппі, але ж і вона не змогла йому

допомогти. А тут і дві грайливі подружки – кішечки у білосніжних босоніжках, коротеньких сарафанчиках із квіточками в лапках-царапках. Вони нещодавно відпочивали на морі, а тому були не білі, а смуглі, або ще можна сказати не білясті, а... (ПВ - смуглясті). Подружки вибігли з воріт, які чомусь були наполовину розібрані, тобто напіврозібрані, і наполовину розкриті, тобто ... (ПВ - напів-розкриті). Ці дві кішечки відразу навчили цуценя Таппі гавкати. На твою думку, як це їм удалося?

2 серія. Я продовжуватиму описувати наших нових знайомих, а ти спробуй пояснити значення тих слів, які будуть мною використані.

Цуценя Таппі ніяк не міг загавкати, тому думав, що він безголосий ... (ПВ - це означає, що в Таппі немає голосу). Ти пам'ятаєш, що з цього приводу сумував навіть його одяг, який здавався не тільки бруднуватим, а ще й малуватим ... (ПВ – одяг не зовсім малий, але й не в пору). Ти пам'ятаєш, скільки тварин, які намагалися йому допомогти, зустрів Таппі? Це і прегарна квочка ... (ПВ – прекрасна, дуже гарна); і модниця коза у строкатій ряснистій сукні (ПВ – дуже рясній, із великою кількістю зборок), яка прогулювалась біля стрімчастої річки ... (ПВ -дуже стрімкої); і розумниця-свинка, яка читала книгу біля широчезної калюжі ... (ПВ – дуже широкої).

Проте ж, нічого не підозрюючи, цуценяті допомогли веселі подружки- кішечки, які, якщо ти пам'ятаєш, тримали в лапках – царапках напіврозквітлі квіточки ... (ПВ – квіточки, які ще повністю не розкрилися, не розквітли).

3 серія. Ось наш Таппі і навчивсь гавкати, зараз він із вдячністю згадував і квочку, і козу, і свинку, і кішок, не здогадуючись, що причина в ньому самому.

Ти пам'ятаєш, що Таппі був не радісним, і ми назвали його безрадісним. Проте він дуже намагався навчитися гавкати, тобто був діяльний, тому безрадісним цуценя можна було назвати, а не можна – не діяльним, або ... (ПВ – бездіяльним).

Хоча ж, звичайно, одяг цуценяти сумував разом із ним і здався трохи малим, або малуватим, і трохи тісним, або ... (ПВ – тіснуватим).

Відтепер же сум нехай зникає! Цуценя Таппі біжить по дорозі і вітає своїм радісним гав-гав-гав квочку, яка не просто гарна, а прегарна, не просто хороша, а ... (ПВ – прехороша); козу, сукня якої рясна, або рясниста, а черевики темні, або... (ПВ – темністі); свинку з книжкою біля калюжі не просто широкої, а широчезної, не просто довгої, а ... (ПВ – довжезної), з водою не дуже мутною, наполовину прозорою, тобто ... (ПВ – напівпрозорою), і, нарешті, подружок кішечок, хвостики яких не смуглі, а смуглясті, не довгі, а... (ПВ - довгасті).

Ось така історія про цуценя Таппі та про те, як він навчивсь гавкати.

Додаток Г

Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових дієслів

Блок В

Мета: з'ясувати вживання і розуміння дієслів із різним семантичним значенням.

Заняття 1

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, утворених під час словозміни відприкметникових дієслів жіночого, середнього та чоловічого роду; однини і множини; дійсного, умовного і наказового способів.

Хід заняття:

Експериментатор: Сьогодні я хочу розповісти тобі історію, яка трапилася з однією подружкою борсучка Пізнайка - білочкою Пронею.

Одного сонячного ранку білочка Проня вирішила прогулятися лісом. Вона наділа сарафан, капелюх, темні окуляри і вирушила у мандри.

Раптом, коли Проня була досить далеко від дому, на сонечко набігли темні дощові хмари, подув сильний холодний вітер – розпочиналась гроза. Нашій мандрівниці нічого не залишалось, як заховатися під старим трухлявим пнем і дочекатися, коли пройде гроза. Проте вітер і дощ були такими сильними, що бідна білочка намокла до нитки.

1 серія. Поки білочка Проня ховається від дощу, спробуй відповісти на мої запитання та виконати запропоновані вправи.

Ой, як довелося мокнути нашій Проні! Під дощем вона вся мокнула: її лапки ... (ПВ - мокнули), її хвостик ... (ПВ - мокнув), і золотиста її шубка ... (ПВ – мокнула), навіть кожне з вушок, прикрашених китицями, теж ... (ПВ – мокнуло).

Сиділа білочка під пнем і думала: "Як я мокну! Якби залишилася вдома, то зараз не ... (ПВ - мокнула б)".

Раптом Проня стрепенулася: "А чого це я сиджу й мокну? Ніхто не примушував мене мокнути, ніхто не наказував: "Проню, ... (ПВ – мокни)". Треба рятуватися від дощу і вирушати додому!"

2 серія. Озирнувшись навколо, крізь стіну дощу білочка побачила величезний лист лопуха. "Чому ж я не бачила цей лист раніше, адже він тут був і тоді, коли я підбігла до пня?" - здивовано подумала Проня і зірвала лопушиння, яке накрило її повністю.

"Утворився справжній затишний будиночок, у якому я схожа на равлика. І дощ тепер мене не дістане", - радісно промовила білочка і попрямувала до рідної домівки. Іти було зовсім не важко, тому поганий настрій відступав і Проня почала веселішати.

Відтепер добери потрібне слово до запропонованих мною.

Проня почала веселішати, адже вона рятувалась від дощу, тому веселішали її... (ПВ - лапки, оченята), веселішав її... (ПВ – хвостик, носик), веселішала її ... (ПВ – шубка, кожна лапка), веселішало її ... (ПВ - сердечко, кожне вушко).

Спробуй знайти різницю між тим, що позначають слова *веселішала*, *веселішала б*, *веселішай*.

Веселішала білочка Проня, і дерева, трава, квіти теж веселішали, наче вона наказала: "Веселішай усе навколо!". Хто знає, чи відбулося це, коли не веселішала б сама Проня? (ПВ - слово *веселішала* позначає, що Проня ставала веселою; *веселішай* - позначає наказ стати веселими; *веселішала б* – позначає, що якби не веселішала сама Проня, навколо також нічого б не веселішало).

3 серія. Ось і стихла гроза, припинився дощ. Де-не-де крізь хмари проглядає ласкаве сонечко.

Проня обережно зняла із себе лист лопуха і поклала його на узбіччя дороги. "Може, ще комусь згодиться", - подумала вона і посміхнулася сонечку, яке саме в цю мить виглянуло із-за хмари, яка настійливо намагалась його закрити.

Сонечко так ласкаво погладило своїми промінцями щічки Проні, що вони почали рум'яніти. Відтепер уважно подивись на малюнок, де зображено білочку Проню, яка повертається додому. До неї усміхається сонечко, воно хоче зігріти і навіть трохи підрум'янити Проню. Спробуй сказати, що відбувалося, коли сонечко дивилося на білочку Проню. У неї рум'яніли ... (ПВ - щічки), рум'янів ... (ПВ - хвостик), рум'яніла ... (ПВ – кожна лапка, кожна щічка), рум'яніло ... (ПВ – кожне вушко).

Склади речення про білочку Проню зі словами *рум'янило, рум'янило б, рум'янь*. (ПВ - Білочці Проні здавалося, що сонечко рум'янило і ту рожеву квіточку, на яку вона дивилася зараз. А якби хмарки закрили сонечко, то воно не рум'янило б квіточку. Тому все навколо раділо сонечку, а білочка Проня говорила: "Рум'янь, сонечко, і мене, і цю рожеву квіточку, і всі інші квіточки!").

Ішла білочка Проня стежкою, раділа тому, що так щасливо закінчилась її подорож лісом, раптом вона побачила борсучка Пізнайка, який запросив її до себе на гостини. Пізнайко запропонував білочці випити чашку теплого молока, щоби Проня не захворіла після того, як побула під дощем. Слід сказати, що білочці недуже подобалося тепле молоко, тому випила вона його з невеликим бажанням.

Звичайно, Пізнайко це помітив, і подарував їй ось такого віршика:

Молоко з дитинства не терплю,
Та про це нікому ані слова!
Я його щодня потроху п'ю,
Щоб не ображалася корова!

(В. Орлов)

Проні дуже сподобався цей веселий віршик, вона подякувала борсучкові і побігла додому."

Заняття 2

Тип заняття-індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання форм, утворених під час *формотворення відприкметникових дієслів* теперішнього, минулого й майбутнього часів; першої, другої, третьої осіб; доконаного і недоконаного видів.

Хід заняття:

Експериментатор: Мабуть ти пам'ятаєш, що недавно один із друзів борсучка Пізнайка верблюденя Весельчак захворів на таку хитру хворобу, яка називається лінь. Звичайно, Пізнайко, як справжній друг, допоміг йому одужати, а для себе вирішив: "Треба в лісі побудувати стадіон, щоб ніхто більше з моїх друзів не хворів на лінь та інші хвороби!".

Сказано – зроблено. Всі мешканці лісу дружно працювали і, нарешті, побудували великий сучасний стадіон – гордість лісу.

Ось і урочисте відкриття, на яке завітали гості з далеких лісів, адже всім хотілося подивитися на нову споруду.

1 серія. Проте не всі гості розуміли, для чого в лісі стадіон, адже звірі та комахи все одно багато бігають, а птахи – літають, на що борсучок Пізнайко відповів: "Дуже важливо, щоб жоден мешканець лісу не хворів, щоб усі були здоровими. Тут без спеціального оздоровлення не обійтися. Ось на стадіоні мешканці лісу і будуть оздоровлюватися".

Отже, стадіон, на думку Пізнайка, був потрібен, щоб кожного мешканця лісу можна було ... (ПВ -оздоровити). Кожну тварину, птаха, комаху заняття на стадіоні повинні робити здоровими, тобто ... (ПВ - оздоровляти). Заняття на стадіоні так сподобалися борсучкові Пізнайкові та його друзям, що майже зранку до вечора їх можна було там побачити. Проте не тільки їх, але й звірів, птахів та комах із сусіднього лісу.

Всіх гостей був радий оздоровити Лісовий стадіон, багатьох він уже (*що зробив?*) ... (ПВ – оздоровив); багатьох зараз (*щоробить?*) ... (ПВ - оздоровлює); багатьох скоро (*що зробить?*) ... (ПВ - оздоровить, буде оздоровлювати). Відтепер виконай таку вправу: спробуй погодити слово *оздоровити* з тими словами, які я називатиму. (ПВ: я - оздоровив, ти -

оздоровив, він – оздоровив, ми - оздоровили, ви - оздоровили, вони – оздоровили).

2 серія. Борсучок Пізнайко записався у футбольну секцію, де, крім нього, були ще й хом'ячок Ласунчик, заєць Біляк, вовчик Вовченко і навіть верблюденя Весельчак. Тренував звірят зайчик Стрибун - брат уже знайомого нам Біляка.

Стрибун довго пояснював звірятам, що, перш ніж розпочати гру у футбол, треба довго тренуватися – бігати, стрибати, а також кидати та ловити м'яча. Ці вправи й відпрацьовували наші друзі. Слід сказати, що робили вони їх добросовісно.

Проте хто тут хитрує? Хто біжить повільніше за всіх, пропускає стрибки, не завжди правильно кидає й ловить м'яча? Та це ж наш старий знайомий – верблюденя Весельчак.

Поки тренер – зайчик Стрибун картає його, послухай, будь ласка, речення і знайди різницю між словами *хитрити*, *схитрити*. Верблюдові Весельчакові завжди подобалося хитрити. Ось і зараз - під час тренування він вирішив схитрити. (ПВ - слово *хитрити* тут позначає, що Весельчакові це подобалося робити завжди а *схитрити* – що він хотів це зробити саме зараз).

Відтепер спробуй серед запропонованих знайти потрібне слово. Якщо верблюденя Весельчак таке хитре, то раніше воно часто (хитрило, хитрить); звичайно ж і зараз воно (хитрить, хитрує); мабуть і далі (хитруватиме, буде хитрити, хитрує). І на завершення така вправа - послухай, чи правильно я добираю слова одне до одного, якщо десь буде помилка, спробуй виправити її: я – хитрить, ти – хитриш, він – хитрю, ми - хитрите, ви – хитрять, вони – хитримо.

3 серія. Як соромно нашому Весельчакові! Проте звірята впевнені, що він ніколи більше цього не робитиме. А впевнені вони тому, що верблюд досить довго своїх друзів намагався в цьому (*що зробити?*) ... (ПВ - запевняти), і, нарешті, йому вдалося їх (*що зробити?*) ... (ПВ -

запевнити). Спробуй правильно відповісти на запитання. А якби він це робив раніше, то ми б казали, що Весельчак (*щоробив?*) ... (ПВ - запевняв), а зараз він (*щоробить?*) ... (ПВ – запевняє), далі (*що буде робити?*) ... (ПВ – буде запевняти, запевнятиме).

Нарешті ось така вправа – спробуй погодити слово *запевнити* з тими словами, які я називатиму. (ПВ – я, ти, він – запевнив; ми, ви, вони - запевнили).

А для тих, хто ще продовжує хитрувати під час тренувань, борсучок Пізнайко написав ось такого віршика, який сподобався всім звірятам. Ось він.

Давайте дурить один одного будемо:

Пообіцяємо - і тут же забудемо.

Тоді зрозуміємо усі ми, від чого

У вас - аж нічого, і в нас – аж нічого.

(В. Орлов)

Заняття 3

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання та розуміння дитиною відприкметникових дієслів, утворених за допомогою суфіксів *-і-, -ну-, -а-, -ува-, конфіксів о-...-и(ти), з-(с-)...-и(ти), ви-...-и(ти)*.

Хід заняття:

Експериментатор: Сьогодні ми спробуємо описати тренування всіх друзів борсучка Пізнайка на стадіоні. Допоможеш мені?

1 серія. Насамперед борсучок Пізнайко і всі друзі – веселі та добрі, а ще намагаються, щоб усі навколо веселіли та... (ПВ – добріли).

Пам'ятаєш, у лісі побудували стадіон? Безперечно, спортивні вправи на стадіоні зробили наших друзів здоровими та жвавими, тобто оздоровили їх та... (ПВ - пожвавили).

Під час тренувань сонечко допомагає мешканцям лісу бути рум'яними та веселими, тобто воно постійно намагається їх рум'янити та ...

(ПВ – веселити). Навіть тих, хто вважає ці заняття марними і намагається бути хитрим, тобто продовжує марнувати час, а також ... (ПВ – хитрувати). Звичайно, серед знайомих Пізнайка таких звірят зовсім небагато.

Ось борсучок Пізнайко, хом'ячок Ласунчик і вовчик Вовченко зайняли свої місця на біговій доріжці – вологій і гладенькій, адже щоб краще було бігти, доріжку краще спочатку зволожити та ... (ПВ – згладити). Коли рухаєшся по біговій доріжці, вона здається тонкою та прямою, начебто хтось непомітною рукою зміг її витончити та ... (ПВ – випрямити). І не важливо, хто пробіжить швидше, головне, що всі - дружні, всі - разом.

2 серія. Продовжимо описувати заняття наших друзів на стадіоні, тільки відтепер спробуй пояснити значення тих слів, які будуть мною використані.

Білочка Проня зі своїми подружками займається художньою гімнастикою, адже це той вид спорту, який не дозволяє майже всім м'язам тіла м'якнутися... (ПВ – ставати м'якими), а примушує їх твердіти ... (ПВ – ставати твердими).

А ось і тренування чемпіонів лісу з футболу. Склад лісової футбольної команди її тренеру – зайцю Стрибуну – довелося дещо оновити ... (ПВ – зробити новим), адже верблюд Весельчак і зайчик Біляк вирішили займатися стрибками і пішли із секції. Проте слід сказати, що в оновленому складі футбольна команда продовжує бадьорити ... (ПВ – робити бадьорими) своїх уболівальників.

У секції стрибків, окрім зайця Біляка та верблюда Весельчака, займається ще й ведмідь Топтижка, якому так подобається стрибати, хоча, чесно кажучи, у нього це не завжди виходить – не встигає ведмежатко за своїми товаришами, а тому іноді йому приходится швидкувати ... (ПВ - поспішати, спішити, бути швидким). Іноді Топтижка так втомлюється, що тренер намагається зменшити йому навантаження ... (ПВ - зробити навантаження меншим), проти чого наше ведмежатко завжди протестує,

так йому хочеться навчитися стрибати й видовжити свої задні ноги ... (ПВ - зробити ноги більш довгими).

3 серія. Стара Ворона, яка вже не може займатися жодним видом спорту, любить сидіти на стадіоні та спостерігати за своїми друзями, у такі хвилини вона завжди думає: «Вони такі веселі, що все навколо них починає веселіти, такі розумні, що біля них неможливо не ... (ПВ – розумніти). Як здорово, що мої друзі продовжують кріпнути, нехай якомога довше вони не будуть слабкі, тобто не почнуть ... (ПВ–слабнути)».

Так думає Стара Ворона, дивлячись на тих, кого заняття на стадіоні змогли зробити здоровими й щасливими, тобто оздоровити та ... (ПВ–ощасливити).

Коли ж на стадіоні проходять змагання, їх коментує Розумна Сова, якій подобається носити великі окуляри, капелюх із широкими полями, а також пити холодний солодкий чай, тому перш ніж випити цей напій, вона не забуває його охолодити та сильно ... (ПВ -- посолодити). Розумна Сова теж не дуже молода і вже зовсім не швидка, тобто не швидкоє, але вдень вона ще й трохи сліпа, тобто ... (ПВ - сліпує). Проте наш коментатор не сумує з цього приводу, а навпаки - намагається навантаження на свій організм робити не меншими, а більшими, тобто не зменшувати їх, а ... (ПВ - збільшувати). А ще в неї є таємна мрія. Як ведмежатко Топтижка намагається зробити довшими свої задні ноги, тобто видовжити їх, так Розумна Сова мріє зробити тоншою свою талію, тобто її ... (ПВ – витончити). Нехай її мрія здійсниться, а всі інші звірята залишаться такими добрими, веселими та сильними, якими вони стали завдяки заняттям на стадіоні.

Додаток Д

Діагностика особливості практичного засвоєння дітьми правил морфології і способів словотворення відприкметникових прислівників

Блок Г

Мета: з'ясувати вживання та розуміння прислівників із різним семантичним значенням.

Заняття 1

Тип заняття - індивідуальне.

Мета: з'ясувати вживання відприкметникових прислівників, утворених за допомогою суфікса *-о (-е)*, конфіксів *на-...-о*, *за-...-ки*, *по-...-ому*.

Хід заняття:

Експериментатор: Чи не хочеш ти сьогодні відвідати борсучка Пізнайка в його затишному будиночку? До речі, він чекає гостей, а тому ретельно готується. Ти запитаєш, який привід? Усе дуже просто - на літо друзі роз'їжджалися хто куди, а тому скучили одне за одним. Чи це не привід, щоб зібратися всім разом?

Поки йде приготування святкових блюд, складається і віршик, яким Пізнайко вирішив зустріти друзів. Ось він.

- Чому літа для нас, хлоп'ят, завжди не стає?

- Літо, наче шоколад, швидко розтає! (*В. Орлов*)

- Ну що ж, час приготуватися до приходу гостей, – подумав Пізнайко, коли солодощі були на столі.

1 серія. Слід сказати, що Пізнайко досить охайний борсучок, він завжди слідкував за чистотою одягу, а ще намагався носити тільки сучасний та елегантний одяг, тому завжди виглядав як? ... (ПВ -сучасно та елегантно). А черевички борсучка завжди блищали, незважаючи на повсякденні мандри, тобто *коли?*... (ПВ - повсякденно).

Ось і сьогодні, незважаючи на те, що Пізнайко був одягнений у літній одяг, тобто як? ...(ПВ - по-літньому), він виглядав урочисто -ошатна

сорочка з коротким рукавом і глухою застібкою, тобто застібнута як? ... (ПВ - наглухо), відпрасовані брюки та нові черевики на підошві, яка більше п'яти сантиметрів товщиною, тобто як? ... (ПВ – завтовшки). Нарешті гості в саду біля будиночка Пізнайка, всі вони доброзичливі, тобто поведуться одне з одним та іншими як? . (ПВ –доброзичливо).

2 серія. Ось вони милуються садом борсучка, який дійсно є чудовим. Незважаючи на літню спеку, тут по-ранковому прохолодно ... (ПВ - ранкова прохолода). А все завдяки деревам, які ростуть розлого ... (ПВ – розлогі дерева) та заввишки більше трьох метрів... (ПВ – висотою). Посаджені вони дуже давно... (ПВ -у давні часи). А як у цьому чудовому саду пахне духмяно!... (ПВ - духмянний запах). Як соковитий мають вигляд фрукти! ... (ПВ– виглядають соковитими). Так і хочеться зірвати, помити, витерти насухо ... (ПВ - зробити фрукти сухими) та з'їсти.

3 серія. Нарешті гості завітали до Пізнайчиного охайного будиночка. Видно, що прибирають тут кожного дня, тобто як? ... (ПВ – щоденно), і роблять це ніжними руками, тобто як? ... (ПВ - ніжно). Красиві меблі, на стінах -картини, на підлозі - килимова доріжка квітчаста, завдяки чому підлога виглядає як? ... (ПВ - квітчасто), адже ця доріжка покриває всю кімнату, вона більше трьох метрів довжиною, тобто як?... (ПВ - завдовжки).

А ось і святковий стіл, який уже чекає гостей. Він сьогодні такий урочистий, застелений новою скатертиною, тобто як?... (ПВ – наново). Дійсно, не тільки у гостей Пізнайка, а й у всього його будиночку, сьогодні святковий настрій, тобто всі вони мають вигляд який?... (ПВ – святковий).

Ось і відбулася наша подорож до Пізнайчиного будинку. Наступного разу на тебе чекає інша історія.

Додаток Е
КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, **Сухенко Оксана Олексіївна**, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;
 - надавати згоду на:
- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
 - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

11.11.2020

(дата)

(підпис)

Оксана Сухенко

(ім'я, прізвище)

